

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DİLLƏR UNİVERSİTETİ

Əlyazması hüququnda

NƏZRİN ƏLİPƏNAH qızı HÜSEYNAĞALI

**ORTA ÜMUMTƏHSİL MƏKTƏBLƏRİNDƏ MÜASİR AZƏRBAYCAN
NƏSRİNİN TƏDRİSİ METODİKASI**

**İxtisaslaşma: HSM-060101-Azərbaycan dili və ədəbiyyatının tədrisi
metodikası və metodologiyası**

Magistr elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş

DİSSERTASIYA

Elmi rəhbər:

*Vəfa Surət qızı Kazımova
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent*

BAKI - 2022

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ	3
I FƏSİL. V-IX SİNİFLƏRDƏ HEKAYƏ JANRININ TƏTBİQİ METODİKASI	7
1.1. V-IX sinif dərslərində hekayə janrının tədrisi məsələləri	7
1.2. Ədəbiyyat dərslərində fəal dərslərin mərhələli təşkilinin xüsusiyyətləri	20
II FƏSİL. ORTA ÜMUMTƏHSİL MƏKTƏBLƏRİNDƏ MÜASİR AZƏRBAYCAN NƏSRİNİN TƏDRİSİ (ƏYANİ VƏ DİSTANT TƏHSİLİN SİSTEMLİYİ, ONLARIN FƏRQLİ VƏ ÜSTÜN CƏHƏTLƏRİ)	35
2.1. Orta ümumtəhsil məktəblərində müasir Azərbaycan nəsrinin tədrisi formaları.....	35
2.2. Orta ümumtəhsil məktəblərində müasir Azərbaycan nəsrinin tədrisində distant dərslərin mərhələli təşkili	50
NƏTİCƏ.....	65
İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI.....	69

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı: Müasir Azərbaycan nəsr şagirdlərin güclü silahdır. Milli ədəbiyyatın kurikulumunda nəsr əsərləri ən mühüm yer tutur. Nəsr müasir Azərbaycan ədəbiyyatının aparıcı inkişaf formalarından birinə çevrilmişdir. Buna görə də təsadüfi deyil ki, doğma ədəbiyyat üzrə məktəb kurikulumunun hər yeni variantı ilə nəsrə tədris prosesində getdikcə daha çox mühüm rol verilir. Bununla yanaşı, ölkəmizin orta məktəblərində doğma ədəbiyyatın, xüsusən də onun epik əsərlərinin tədrisinin mürəkkəb prosesinin bir çox tərəfləri hələ də lazımi ümumi pedaqoji və elmi-metodiki başa düşülməmişdir. Azərbaycan ədəbiyyatının tədrisi metodikasında nəsr mətnlərinin proqramlarda, dərsliklərdə, dərs vəsaitlərində yeri, onların sistem və strukturunun əhatə dairəsi, pedaqoji təqdimatın formaları və həcmi kimi müasir nəsrin məktəb tədqiqinin mühüm aspektləri təhlil olunmur. Onlar da xüsusi elmi-metodiki və psixoloji-didaktik tədqiqatların obyektinə çevrilməmişdir.

Azərbaycan ədəbiyyatı müəllimlərinin toplanmış zəngin tədris-metodiki təcrübəsi kifayət qədər dərindən öyrənilməmiş, onun rəşional məqamları respublika müəllimləri arasında demək olar ki, təbliğ edilməmişdir. Bu məsələ ilə bağılı müəllimlər üçün xüsusi elmi, metodiki vəsaitlər kifayət qədər olmadığına görə orta məktəbin praktiki işində janr və üslub baxımından fərqli olan əsərlər eyni tipə uyğun olaraq öyrənilir və tədris olunur. Bu, son nəticədə məktəblilərin estetik, ideoloji və mənəvi tərbiyəsinə ciddi ziyan vurur. Azərbaycan ədəbiyyatının məktəb tədrisində bu boşluğu doldurmaq zərurəti, eləcə də digər ölkələrdəki təcrübənin öyrənilməsi ilə bağılı bu problemin dərindən işlənməsi zərurəti xüsusi elmi tədqiqatın aktuallığını müəyyən edir.

Problemin işlənmə səviyyəsi: Araşdırdığımız problemin tədqiqinə həsr edilmiş elmi ədəbiyyatların təhlili göstərir ki, bu problemin müxtəlif aspektləri tədqiqatçılar tərəfindən araşdırılmışdır. Problemin spesifikliyi F.Yusifov, A.Hacıyev, C.Əhmədov, Ə.Qarabağılı, B.Muradov və başqa tədqiqatçılardan əsərlərində araşdırılmışdır.

Tədqiqatın obyektı: Orta məktəblərdə V-IX siniflərdə müasir Azərbaycan nəsr əsərlərinin öyrənilməsinin metod, üsul və vasitələridir.

Tədqiqatın predmeti: Orta məktəblərdə V-IX siniflərdə müasir Azərbaycan ədəbiyyatı nəsr əsərlərinin tərbiyəvi işlənməsi metodologiyasıdır.

Tədqiqatın məqsədi: Müasir Azərbaycan nəsrinin mərhələli şəkildə təsnifatının orta məktəblərdə tədrisi metodikasını müəyyən etməkdir.

Tədqiqatın metodologiyası: Elmi ədəbiyyatın təhlili, eyni zamanda müşahidədən, təhlildən və sintezdən əldə olunmuş müddəaları təşkil edir.

Tədqiqatın fərziyyəsi: Orta məktəblərdə müasir Azərbaycan nəsr əsərlərinin öyrənilməsinin optimallaşdırılması aşağıdakı hallarda uğurla həyata keçirilə bilər:

- birincisi, Azərbaycan yazıçılarının nəsr əsərlərinin məktəb proqramlarında, dərsliklərdə, antologiyalarda və deməli, şagirdlərin bədii-estetik inkişafındakı yeri və əhəmiyyəti daha aydın müəyyən edilmiş, metodik və pedaqoji cəhətdən əsaslandırılmışdır;

- ikincisi, ümumtəhsil məktəbində nəsr əsərlərinin tədrisi metodikasının inkişafında müsbət meyillər aşkar edilir;

- üçüncüsü, Azərbaycan yazıçılarının nəsr əsərlərini şagirdlərin qavrayışının ən xarakterik çətinlikləri müəyyən edilmiş və nəzərə alınmışdır;

- dördüncüsü, bu əsasda nəsr əsərlərinin öyrənilməsinin metodları, formaları, texnikaları işlənilib hazırlanmışdır ki, bu da şagirdlər tərəfindən ədəbi biliklərin mənimsənilməsi prosesini dərinləşdirməyə imkan verir.

Tədqiqatın vəzifələri: Tədqiqatın məqsədinə, predmentinə uyğun olaraq fərziyyəsini gerçəkləşdirmək üçün aşağıda göstərilmiş müddələrin həllinin icrası nəzərdə tutulmuşdur:

1. Araşdırılan məsələ ilə bağlı elmi ədəbiyyatın nəzəri təsnifatını və təhlilini aparmaq;

2. Azərbaycan ədəbiyyatı üzrə proqramlarda, dərsliklərdə, antologiyalarda nəsr əsərlərinin yerini və metodiki təchizatını müəyyən edərək, sonuncunun təkmilləşdirilməsinin ən səmərəli yollarını araşdırmaq;

3. Müasir Azərbaycan nəsr əsərlərinin məktəbdə inkişaf prosesini öyrənməklə əsas inkişaf meyllərini aşkar etmək və nəsrin tədrisi metodikasının təkmilləşdirilməsi perspektivlərini müəyyən etmək;

4. Azərbaycan ədəbiyyatında nəsr əsərlərinin şagirdlər tərəfindən qavranılmasında ən xarakterik çətinlikləri müəyyən etmək;

5. Ümumtəhsil məktəblərində bir tərəfdən şagirdlərin psixoloji və yaş imkanlarını, digər tərəfdən isə nəsr əsərlərinin janr-üslubi, bədii-estetik xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla, Azərbaycan orta məktəbində nəsr əsərlərinin tədrisinin bəzi üsul, texnika və vasitələrini aydınlaşdırmaq.

Tədqiqatın nəzəri əhəmiyyəti: Ondan ibarətdir ki, nəsr əsərlərinin tədrisi ilə bağlı fikirlərə dair nəzəri müddəaları təşkil edir. Orta ümumtəhsil məktəblərində müasir Azərbaycan nəsrinin tədrisi istiqamətində əsas komponentlər aşkarlanır və səciyyələndirilir. Tədqiqatın nəticələri Azərbaycan dili və ədəbiyyatının tədrisi metodikası ilə bağlı bilikləri genişləndirir.

Tədqiqatın praktik əhəmiyyəti: Əldə edilmiş müddəa və nəticələr orta məktəblərdə Azərbaycan ədəbiyyatının tədrisi prosesində istifadə edilə bilər.

Tədqiqatın elmi yeniliyi: Müasir Azərbaycan ədəbiyyatının nəsr əsərlərinin tədrisi zamanı eyni əsərin (hekayə janrının) fərqli siniflərdə fərqli tədrisinin metodiki nöqteyi-nəzərdən təqdimatıdır, yəni şagirdin yaş və intellektual səviyyəsini nəzərə almaqdır. Məsələn, V sinif ədəbiyyat dərslində Sabir Əhmədlinin “Şəhidlər Xiyabanı” hekayəsi verilmişdir ki, bizim fikrimizcə, bu hekayənin dil-üslub xüsusiyyətləri beşinci sinif şagirdləri üçün kifayət qədər qəlizdir. Hekayənin dilində olan “DTK”, “Nərimanov caddəsi”, “bordür”, “İkarus”, “qarmoşka”, “Azadlıq”dan danışan Mirzə Xəzər”, “tərsanələrin qənşərləndiyi dərə” kimi söz və söz birləşmələri əlavə izaha ehtiyac yaradır ki, bu da şagirdləri əsas mövzudan uzaqlaşdırır. Fikrimizcə, 20 Yanvar mövzusu ilə bağlı daha sadə dildə yazılmış əsərlərə yer verilməsi doğru olardı, bu hekayənin nisbətən yuxarı siniflərdə tədrisi arzuolunandır. Beşinci sinifdə bu hekayəni oxuyan şagird 20 Yanvar hadisəsindən çox hekayəni anlamağa çalışacaq ki, bu da şagirdlərdə əsas mövzudan yayınmağa, təlimə marağın azalmasına gətirib çıxara bilər.

Həmin problem altı il əvvəl İsmayıl Şıxlının “Dəli kür” əsərinin X sinif ədəbiyyat dərslərində verilərkən də yaşanmışdır. Belə ki, şagirdlərin yaş səviyyəsi nəzərə alınmadan müəllifin daha yetkin oxucu auditoriyası nəzərdə tutduğu kontekst X sinif şagirdlərinə tədris edilmiş və bu əsərin tədris olunması cəmiyyətdə haqlı narazılıqla qarşılanmışdır.

Tədqiqatın aprobasiyası: Dissertasiya işi ilə bağlı müəllifin 1 məqaləsi və 1 tezisləri çap edilmişdir.

Müdafiyyə çıxarılan müddəalar aşağıdakılardır:

1. Problemin aktuallığının əsaslandırılması;
2. Azərbaycan ədəbiyyatı üzrə kurikulumların, dərslərin və metodik vəsaitlərin məzmunu ardıcıl olaraq zənginləşdirilir və təkmilləşdirilir;
3. Müasir Azərbaycan nəsrinə həsr olunmuş bölmələrdə struktur və mətndənkənar komponentlərin ədəbiyyat üzrə tədris kitablarının dərin inkişafı və təkmilləşdirilməsi, onların məzmununun idrak tərəfinin intensiv zənginləşdirilməsi ilə səciyyələnir;
4. Ədəbiyyatın tədrisində fənlərarası əlaqələrin inkişafı və problem prinsiplərindən istifadə nəticəsində orta məktəblərdə tədris prosesi, o cümlədən milli nəsr ədəbiyyatının öyrənilməsi keyfiyyətə yeni səviyyəyə yüksəlir;
5. Azərbaycan yazıçılarının nəsr əsərlərinin tədqiqi üçün təklif olunan yeni metodik variantlar vasitəsilə müasir nəsrin tədrisi orta məktəb prosesinin təkmilləşdirilməsinə kömək edir.

İşin strukturu: Dissertasiya girişdən, iki fəsildən, nəticə və ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

I FƏSİL. V-IX SİNİFLƏRDƏ HEKAYƏ JANRININ TƏTBİQİ METODİKASI

1.1. V-IX sinif dərsləklərində hekayə janrının tədrisi məsələləri

Hekayə - yazılı ədəbiyyatın və epik növün yayılmış janrıdır. O, adətən bir neçə alt süjet vasitəsilə bir süjetdən və ya ideyadan ibarətdir. Hekayə epik tipli kiçik janrdır. Bu janrda müəllif bir və ya bir neçə instansiya ilə əlaqəli konkret hekayəni qısaca təsvir edir. Hekayə həm nəsrə, həm də nəzmlə yazıla bilər. Hekayənin xüsusiyyətləri aşağıdakılardır:

- kiçik həcm;
- obrazların sayı məhduddur;
- adətən bir hekayə xətti;
- hekayə bir insanın həyatından bir neçə, lakin daha tez-tez mühüm epizoddan bəhs edir;
- ikinci dərəcəli və epizodik personajlar bu və ya digər şəkildə baş qəhrəmanın xarakterini, bu baş qəhrəmanla bağlı problemi açır;
- səhifələrin sayına görə hekayə həcmli ola bilər, amma əsas odur ki, bütün hadisələr bir problemə tabedir, bir qəhrəman, bir hekayə xətti ilə bağlıdır;
- hekayədə detallar böyük rol oynayır, qəhrəmanın xarakterini anlamaq üçün bəzən bir detal kifayət edir;
- hekayə bir nəfərin dilindən danışılır, bu, hekayəçi, qəhrəman və ya müəllifin özü ola bilər;
- hekayə, qaldırılan suala cavabın bir hissəsini özündə cəmləşdirən uyğun, cəlbedici başlığa malikdir;
- hekayə müəllif tərəfindən müəyyən bir dövrdə qələmə alındığından, təbii ki, o dövrün ədəbiyyatının xüsusiyyətlərini əks etdirir [23, s.162].

Hekayənin janrını daha dolğun səciyyələndirmək üçün ona xas olan nümunələri vurğulamaq lazımdır. Bunlardan birincisi zamanın vəhdətidir. Hekayədə hərəkət vaxtı həmişə məhduddur. Ancaq klassiklərin əsərlərində olduğu kimi, mütləq yalnız bir gün deyil. Bu qayda həmişə müşahidə edilməsə də, süjetin

qəhrəmanın bütün həyatını əhatə etdiyi hekayələrə nadir hallarda rast gəlmək olur. Fəaliyyəti əsrlərlə davam edən bu janrda əsərlər daha nadirdir. Adətən müəllif öz qəhrəmanının həyatından bəzi epizodları təsvir edir.

Hekayənin başqa bir xüsusiyyəti personajın birliyidir. Bir qayda olaraq, bu janrlı əsərin məkanında bir baş qəhrəman çıxış edir. Bəzən iki, çox nadir hallarda isə bir neçə baş qəhrəman ola bilər. İkinci dərəcəli personajlara gəldikdə, onlar çox ola bilər, lakin onlar sırf funksionaldır. Hekayə, ikinci dərəcəli personajların vəzifəsinin fon yaratmaqla məhdudlaşdığı ədəbiyyat janrıdır. Onlar əsas xarakterə müdaxilə edə və ya kömək edə bilər, amma daha çox deyil.

Hekayənin janr kimi yuxarıda sadalanan xüsusiyyətləri bu və ya digər şəkildə mərkəzin vəhdətinə endirilir. Həqiqətən də, hekayə, bütün digərlərini “birləşdirir”, müəyyən mərkəz işarə olmadan təsəvvür edilə bilməz. Bu mərkəzin hansısa statik təsviri obraz, klimatik hadisə, hərəkətin özünün inkişafı və ya karakterin əhəmiyyətli jesti olmasının heç bir əhəmiyyəti yoxdur. Əsas obraz hər hansı bir hekayədə olmalıdır. Onun vasitəsilə bütün kompozisiya saxlanılır. Əsərin mövzusunun təyin edən, danışılan hekayənin mənasını müəyyənləşdirir.

“Birliklər” haqqında düşüncələrdən nəticə çıxarmaq çətin deyil. İdeya özündən xəbər verir ki, hekayənin kompozisiyasının qurulmasının əsas prinsipi motivlərin məqsədə uyğunluğu və qənaətcilliyidir. Tomaşevski, motivi mətnin strukturunun ən kiçik elementi adlandırır. Bu hərəkət, xarakter və ya hadisə ola bilər. Bu struktur artıq komponentlərə parçalana bilməz. Bu o deməkdir ki, müəllifin ən böyük səhvi həddən artıq təfərrüatdır, mətnin həddən artıq doyması, bu əsər janrını inkişaf etdirərkən buraxıla bilən detallar yığındır. Hekayə təfərrüata varmamalıdır. Ümumi səhvə yol verməmək üçün yalnız ən əhəmiyyətlini təsvir etmək lazımdır. İşinə çox vicdanla yanaşan insanlar üçün çox xarakterikdir, qəribədir. Onların hər bir mətnində özünü maksimum ifadə etmək istəyi var. Fantastik hekayə janrı təxəyyül üçün maksimum imkan verir, ona görə də bu səhvdən qaçmaq heç də asan deyil. Vurğulamaq lazımdır ki, bizi maraqlandıran janrda bütün motivlər mövzunu açmalı, məna üçün işləməlidir. Məsələn, əsərin əvvəlində təsvir olunan silah finalda mütləq atəş açmalıdır. Hekayəyə tərəfə aparan

motivlər daxil edilməməlidir və ya vəziyyəti təsvir edən şəkilləri axtarmaq lazımdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, bədii mətnin qurulmasında ənənəvi üsullara riayət etmək lazım deyil. Onların pozulması təsirli ola bilər. Hekayə demək olar ki, eyni təsvirlər üzərində yaradıla bilər. Ancaq hərəkət etmədən buna nail olmaq mümkün deyil. Qəhrəman sadəcə olaraq heç olmasa əlini qaldırmağa, addım atmağa (başqa sözlə, əhəmiyyətli jest etməyə) borcludur. Əks halda, nəsrdə hekayə yox, miniatür, eskiz, şeir çıxacaq. Bizi maraqlandıran janrın digər mühüm xüsusiyyəti mənalı sonluqdur. Məsələn, roman əbədi qala bilər, amma hekayə başqa cür qurulur. Çox vaxt onun sonu paradoksal və gözlənilməz olur. Lev Vıqotski oxucuda katarsisin görünüşünü bununla əlaqələndirdi [27, s.73].

Müasir tədqiqatçılar, xüsusən də Patrik Pavye katarsisi oxuduqca görünən emosional pulsasiya hesab edir [27, s.74].

Bununla belə, sonluğun əhəmiyyəti eyni olaraq qalır. Sonluq hekayənin mənasını kökündən dəyişə bilər, orada deyilənləri yenidən düşünməyə sövq edə bilər. Hekayə bu və ya digər tipik halları, həyatımızın bu və ya digər tərəfini xüsusi qabarıqlıqla ayırmağa imkan verir. Onları elə təsvir etməyə imkan verir ki, oxucunun diqqəti tamamilə onlara yönəlmiş olsun.

Hekayə janrı eyni zamanda orta məktəblərdə ədəbiyyat dərslərində tədris prosesində istifadə olunan janrlardan biridir. Ədəbiyyat dərsinin növlərindən danışarkən ilk növbədə ədəbi əsərlərin tədrisinə həsr olunmuş dərslərə diqqət yetirmək istərdik. Çünki, V-IX siniflər üçün proqram materiallarının təxminən 80%-i bədii əsərlərdir. Ədəbi əsərlərin dərslərindən danışarkən hər bir müəllim bu əsərlərin dərsliyə salınmasının məqsədi barədə düşünməlidir. Məqsəd dəqiq müəyyən edilmədikdə, təlim prosesində uğurdan söhbət gedə bilməz. Ədəbi əsərlər seçilib proqrama daxil edilərkən onların təhsil imkanları, məzmun standartlarının həyata keçirilməsinə verdiyi töhfələr nəzərə alınır. Odur ki, müəllim ilk növbədə ədəbi əsərlərin təlim nəticələrinə nail olmaq üçün verdiyi imkanlar haqqında düşünməli, tədris vəsaitlərində öz əksini tapmış mövzulara müxtəlif aspektdən yanaşa bilməlidir. Təlim nəticələri hər bir dərsin məzmun standartlarına əsaslanan

məqsədləri - bədii əsərin yaratdığı imkanlara əsaslanan qeyri-standartlardır[25, s.38].

V-IX siniflərdə Azərbaycan ədəbiyyatı dərsliklərində istifadə olunan hekayə janrının nümunələrinə nəzər yetirək. V sinifdə şagirdlərə Azərbaycan ədəbiyyatından aşağıdakı hekayələr tədris olunur:

- 1.Maqsud İbrahimbəyovun “Püstə ağacı” hekayəsi;
- 2.Elçin Hüseynbəylinin “Firuzə qaşlı xəncər” hekayəsi;
- 3.Süleyman Rəhimovun “Qara torpaq və sarı qızıl” hekayəsi;
- 4.Abdulla Şaiqin “Köç” hekayəsi.

Maqsud İbrahimbəyovun “Püstə ağacı” hekayəsində müharibə dövründə çətin şəraitdən, püstə ağacının timsalında insan talelərindən bəhs edilir. Burada uşaqların gözü ilə müharibə şəraiti və müharibəyə hazırlıq təsvir olunur. Məhəlləyə köçən yeni qonşunun püstə ağacının altında paltar yuması və çirkab suyu püstə ağacına axıtması hekayənin başlamasına səbəb olur. Daim bar verən, kölgəsində sərinlik tapılan püstə ağacı bir gün səhər tamamilə solmuş olur və aqronom ağacın öldüyünü, ondan ancaq odun olacağını bildirir. Uşaqlar qadının evinə gedəndə onun ağladığının görürlər, onlar bunu görcək çox pis olurlar. Bazardan gedib yeni püstə ağacı alıb əkirlər. Sonra məlum olur ki, qadın əri öldüyünə görə ağlayırmış. Ağac boy atdıqda püstə ağacı olmadığı məlum oldu. Ağaca hər kəsdən çox yeni qonşu qadın baxırdı. Hər kəs bu ağacın kölgəsinə yığışırdı. Onun püstə ağacı olmamasına baxmayaraq, heç kim təəssüflənmirdi [6, s.82].

Elçin Hüseynbəylinin “Firuzə qaşlı xəncər” hekayəsində Xocalı Soyqırımının acı həqiqətləri əks olunur. İşdən qayıdan Tofiq güllə səsinə mənfur qonşularımızın Xocalıya hücum etdiyini başa düşərək, Xocalı aeroportuna gedir. Getmədən əvvəl qızı Güləri öpür və həyat yoldaşı Zeynəbə onu əmanət edir. Yoldaşına Ağdama getməsini söyləyir və gedir. Zeynəb bir qədər tərəddüddən sonra nişan üzüyü olan mücrünü, gəlinliyini və nənəsinin hədiyyəsi olan firuzə qaşlı xəncəri götürür. Yolda anlayır ki, Xocalı-Ağdam yolunda ermənilər pusqu qurub. Yolunu dəyişərək meşə ilə Ağdama getmək qərarına gəlir. Meşədə ermənilərin insanları quyuya doldurub, üzərlərinə soyuq su axıtmaqlarını görür.

Bunu ona görə edirdilər ki, insanlar donaraq ölsünlər. Ermənilər gedəndən sonra Zeynəb Güləri kənara qoyub quyuya tərəf gedir. Bəlkə kiməsə kömək edə bilsin. Yolda gedərkən ermənilərdən biri geri qayıdır ki, ölən insanların qızıl dişlərini götürsün. Zeynəbi görür və onlar əlbəyaxa savaşırlar. Birdən Zeynəbin yadına nənəsinin verdiyi xəncər düşür. Onu erməninin boğazına sancır, o ölür. Zeynəb qızını götürüb, Ağdama atasının evinə gəlir [6, s.89].

Süleyman Rəhimovun “Qara torpaq və sarı qızıl” hekayəsində Qurban kişinin həyatından bəhs edilir. O, həyatı boyu çalışmış, evinə halal pul gətirmişdir. Yoldaşı rəhmətə gedəndən sonra Qurban kişi həm çöl, həm də ev işinə baxırdı. Onun Şahməmməd, Xanməmməd, Bəyməmməd adlı üç oğlu var idi. Amma oğulları onun kimi işlək deyildilər. Onların bu halı Qurban kişini narahat edirdi. Bir gün o, öləcəyini hiss edərək oğullarına çalada onlara var-dövlət qoyduğunu söyləyərək gözlərini əbədi olaraq yumur. Onun ölümündən sonra oğulları atalarından qalan hər şeyi bir-bir satmağa başlayırlar. Bir gün axırıncı pullarını balaca oğul toxuma verək deyir, digərləri də onunla razılaşırlar, nəticədə toxumu səpirlər. Çala yerdə buğda sünbül açır. Sarı sünbüllü torpaq qardaşların gözündə qızıl zəmiyə dönür [6, s.120].

Abdulla Şaiqin “Köç” hekayəsində qəhrəmanın dilindən yaylağa olan köç ərəfəsindən danışılır. Burada o Kərim babanın dilindən pələngi necə öldürdüyü hekayəsini dinləyir. Atasını qəhrəmana ovçuluq xatirələrindən danışır. Daha sonra Kərim baba Qızıl adlı itinin qəhrəmanlığından, onun üç qurdu necə öldürdüyündən bəhs edilir [6, s.130].

VI sinifdə şagirdlərə Azərbaycan ədəbiyyatından aşağıdakı hekayələr tədris olunur:

1. Mikayıl Rzaquluzadənin “Vurğun baxışlarla” hekayəsi;
2. Abdulla Şaiqin “Köç” hekayəsindən “Kərim baba” və “Ayrım qızı” parçaları;
3. Nəriman Süleymanovun “Birinci cığır” hekayəsi;
4. Sabir Əhmədlinin “Dərs” hekayəsi;
5. Mir Cəlalin “Dərsimi yaz” hekayəsi;

6. Zahid Xəlilin “Zeynalabdin” hekayəsi;
7. Əli Səmədlinin “Qanlı bənövşə” hekayəsi;
8. İlyas Əfəndiyevin “Zəmidə bir turac səslənirdi” hekayəsi;
9. Sevinc Nuruqızının “Ağabəyim ağa” hekayəsi;
10. Mirzə İbrahimovun “Bağban Rövşən” hekayəsi;
11. Əli Vəliyevin “Nənənin söhbəti” hekayəsi;
12. Hüseyn Abbaszadənin “Barıt iyi” hekayəsi;
13. Əkbər Qocayevin “Tanrının ərməğanı” hekayəsi;
14. Mustafa Çəmənlinin “Qurban bayramı” hekayəsi.

Mikayıl Rzaquluzadənin “Vurğun baxışlarla” hekayəsində Ucalın gözləri ilə Göygölün gözəl mənzərəsi vəsf olunur [5, s.25].

Abdulla Şaiqin “Köç” hekayəsindən “Kərim baba” və “Ayrım qızı” parçaları Kərim babanın və yoldaşı olan Ayrım qızının xarakterləri təzahür olunur [5, s.45].

Nəriman Süleymanovun “Birinci cığır” hekayəsində Südəbə ananın xəstələndiyi zaman onun dörd övladından birinin göstərdiyi məharətdən bəhs edilir [5, s.100].

Sabir Əhmədlinin “Dərs” hekayəsində 1990-cı il 20 Yanvar hadisələrindən sonra şagirdlərin məktəbə gəlişindən danışılır. Şagirdlər gördükləri və eşitdikləri xatirələrdən bəhs edirlər. Məktəbdə yaradılmış guşədə o gecəyə aid nə varsa, gətirib qoyurlar[5, s.114].

Mir Cəlalin “Dərsimi yaz” hekayəsində ailədə beş qız Lalə, Bənövşə, Yasəmən, Zənbaq və Xətmidən sonra dünyaya gələn Tofiqdən bəhs edilir. Evin balacası olduğu üçün həm anası, həm də bacıları tərəfindən ərköyün böyüdülmür. İllər keçəndən sonra onlar başa düşürlər ki, səhv ediblər. Gec də olsa, onlar Tofiqə sənətə yiyələnməkdə kömək edirlər [5, s.123].

Zahid Xəlilin “Zeynalabdin” hekayəsində Bakı milyonçusu Hacı Zeynalabdin Tağıyevin kasıbçılıqdan milyonçuluğa gedən yolu təsvir edilmişdir. Eləcə də, onun gördüyü işlərin bir qismi barədə məlumat verilir [5, s.126].

Əli Səmədlinin “Qanlı bənövşə” hekayəsində Zərif adlı balacaq qız uşağının həyat hekayəsi bəhs edilir. Hekayə Zərifin gördüyü qorxulu yuxu ilə başlayır.

Hansı ki, o yuxu sonradan gerçəyə çevrilir. O, bir yerdə böyüdüüyü qonşularının Süsən və Rozanın ondan birdən-birə üz çevirdiyini görür. Bir gün onların həyatına atılan kağız parçasında 3 gün müddətinə evlərini tərk etmələri yazılır. Ata və anası əşyalarını yığarkən Zərifi tapa bilmirlər. Sonra ətrafı güllə səsi bürüyür. Onlar Zərifi axtarırlar. Atası Zərifi yanmış evlərinin yanında əlində bir dəstə bənövşə ilə cansız bədənini tapır [5, s.148].

İlyas Əfəndiyevin “Zəmidə bir turac səslənirdi” hekayəsində iki dostun çıxdığı turac ovu təsvir olunmuşdur. Dostlar turacı ovladıqdan sonra onun yaralı halda balasının yanına getdiyini görürlər. Daha sonra dostlar həm turacı, həm də balasını evə gətirib, onlara yem və su verirlər [5, s.172].

Sevinc Nuruqızının “Ağabəyim ağa” hekayəsində Qarabağ xanı İbrahim xanın qızı Ağabəyim ağanın qürbət əldəki Vətən həsrətindən danışılır. İran şahı Fətəli şahın onun üçün yaratdığı cənnət diyar belə vətəni əvəz eləmir [5, s.193].

Mirzə İbrahimovun “Bağban Rövşən” hekayəsində 13 yaşlı Rövşənin gizləncə bağa getməsindən danışılır. O, nə etdiyi barədə heç kimə heç nə demir. Bir gün riyaziyyat müəllimi onun dalınca gedir, Rövşənin nə işlə məşğul olduğunu şahidi olur, bu zaman təbiətşünaslıq müəllimi də gəlir. Hər şey ortaya çıxır. Rövşən bağbançılıqla məşğul olmuş [5, s.197].

Əli Vəliyevin “Nənənin söhbəti” hekayəsində Fəxrəndə nənə nəticələrinə heyvanlar haqqında ətraflı məlumat verir [5, s.201].

Hüseyn Abbaszadənin “Barıt iyi” hekayəsinin qəhrəmanı balaca Fəriddir. Fərid atasını ilk dəfə II Dünya Müharibəsinin başa çatması ilə evə qayıdan zaman görmüşdü. Onu əvvəllər şəkillərdə görürdü. Fərid atasını qucaqlayan zaman ona tanış olmayan iy gəlirdi, bu barıt iyi idi. İllər sonra Fərid məktəbə gedəndə sinif yoldaşları müharibədən sonra qalan geyimləri istifadə edirdilər. Fəridin sinif yoldaşının üzərindən gülab iyi gəlirdi. Onun paltarından isə atasını ilk dəfə qucaqladığı zaman gələn iy artıq gəlmirdi. O, da evə gedib, gülabı götürərək paltarına vurur və artıq ondan barıtın yox, qızılgülün ətri gəlirdi [5, s.204].

Əkbər Qocayevin “Tanrının ərməğanı” hekayəsində Ümummilli Lider Heydər Əliyevin həyatına ümumi nəzər yetirilir [5, s.207].

Mustafa Çəmənlinin “Qurban bayramı” hekayəsində Eldəniz adlı uşağın həyatından və Qurban bayramının mahiyyətini anlamasından bəhs edilir [5, s.212].

VII sinifdə şagirdlərə Azərbaycan ədəbiyyatından aşağıdakı hekayələr tədris olunur:

- 1.Mehdi Hüseynin “Odlu qılınc”hekayəsi;
- 2.Mirzə İbrahimovun “Azad”hekayəsi;
- 3.Zahid Xəlilin “Sonuncu güllə” hekayəsi;
- 4.Mikayıl Rzaquluzadənin “Babəkin andı” hekayəsi;
- 5.Abdulla Şaiqin “Usta Bəxtiyar” hekayəsi;
- 6.Süleyman SaniAxundovun “Nurəddin” hekayəsi;
- 7.Ənvər Məmmədخانlinən “Qızıl qönçələr” hekayəsi;
- 8.Elçin Hüseynbəylinin “Nəvə” hekayəsi;
- 9.Bayram Həsənovun “İki bala” hekayəsi;
- 10.İlyas Əfəndiyevin “Şəhərdən gələn ovçu” hekayəsi.

Mehdi Hüseynin “Odlu qılınc” hekayəsində xalqımızın qəhrəmanlarından biri olan Cavanşirdən danışılır. Onun Girdiman dövlətinin başçısı Varazın oğlu kimi mərd döyüşərək, düşmənə qalib gəlir [7, s.52].

Mirzə İbrahimovun “Azad”hekayəsində azadlıq uğrunda vuruşan Azaddan bəhs edilir. O, Fərdanın uşaqlıq dostudur. Həmişə sakit və içə qapanıq biri olub. Bir gün Fərda onun Cənubi Azərbaycanda azadlıq hərəkatına qoşulduğunu öyrənir. Döyüşlərin birində o yaralanır. Vəsiyyətinə görə onu hündür bir yerdə dəfn edirlər. Hardan ki, həm Cənubi Azərbaycan, həm də Şimali Azərbaycan görünür [7, s.60].

Zahid Xəlilin “Sonuncu güllə” hekayəsində Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı Əlif Hacıyevdən bəhs edilir. Onun gördüyü işlərdən və qəhrəmanlıqlardan danışılır [7, s.72].

Mikayıl Rzaquluzadənin “Babəkin andı” hekayəsində Babəklə anasının söhbətindən bəhs edilir. Onun Vətən üçün mübarizəyə necə başlamasından danışılır [7, s.75].

Abdulla Şaiqin “Usta Bəxtiyar” hekayəsi padşahın bu həyatda ondan bəxtiyar biri olduğunu öyrənməklə başlayır. Bu işin sirrini bilmək üçün dərviş paltarında usta Əhmədin evində olur. Sonra padşah ustanı bir gün hüzuruna çağıdırır. Onun necə və nə üçün bəxtiyar olduğunu öyrənir [7, s.103].

Süleyman Sani Axundovun “Nurəddin” hekayəsində uzun illər sonra dünyaya gələn Nurəddinin həyatından bəhs edilir. Anası öldükdən sonra, atası ikinci dəfə evlənir. Analığı Gülpəri ona əziyyət verir. Bir gün atası da rəhmətə gedir. Nurəddin analığının himayəsində qalır. Gülpəri əmisioğlu ilə evlənir və Nurəddini öldürmək istəyir. Bunu eşidən kimi Nurəddin qaçır. Qarşısına illər əvvəl atasının yaxşılıq etdiyi insan çıxır və Nurəddini böyüdür. Bir gün Nurəddin dilənçilik eləyən Gülpərini tapır və ona sahib çıxır [7, s.106].

Ənvər Məmmədخانlının “Qızıl qönçələr” hekayəsində Firuz baba və onun şikəst nəvəsi Sürəyyadan bəhs edilir. Bu həyatda onların bir-birindən başqa heç kimləri yox idi. Baba hambalçılıqla pul qazanardı, Sürəyya isə xalça toxuyardı. Bir gün Firuz baba iş başında dünyasını dəyişir. Sürəyya karxananın qarşısında onu gözləyir və yuxuda qönçələr görür. O, soyuqdan donmuşdur. Səhər karxananın sahibi onu içəri aparır, lakin artıq gec idi, o da dünyasını dəyişmişdi [7, s.117].

Elçin Hüseynbəylinin “Nəvə” hekayəsində nənəsi xəstələndiyi üçün ona baxan Kamaldan bəhs edilir. O, get-gedə ev və çöl işlərini öyrənir. Nənəsinə qulluq edir. Dəcəllikləri barədə xatirələri yada salır. Sonradan yaxşılıqlar etməyə başlayır [7, s.125].

Bayram Həsənovun “İki bala” hekayəsində meşəbəyi Muradın gördüyü hadisədən bəhs edilir. O, iki balasını suda itirən ayının hekayəsinə şahid olur və bir gün ayının öldüyünü görür, belə qənaətə gəlir ki, ayı acından ölüb [7, s.144].

İlyas Əfəndiyevin “Şəhərdən gələn ovçu” hekayəsində ovçu Piri ilə şəhərdən gələn ovçunun hekayəsindən bəhs edilir. Onlar ceyran ovuna çıxırlar, lakin şəhərli ovçuya görə ovçu Pirinin ovu yarımçıq qalır və o, bərk hiddətlənir. Sonra ovçu Piri şəhərli ovçunu evinə qonaq aparır. Səhər şəhərli ovçu çıxıb gedir. Sonra radioda səslənən Səməd Vurğunun “Ceyran” şeirindən şəhərli ovçunun şairin özü olduğu məlum olur [7, s.157].

VIII sinifdə şagirdlərə Azərbaycan ədəbiyyatından aşağıdakı hekayələr tədris olunur:

1. Cəlil Məmmədquluzadənin “Qurbanəli bəy” hekayəsi;
2. Əbdürrəhimbəy Haqverdiyevin “Bomba” hekayəsi;
3. Abdulla Şaiqin “Məktub yetişmədi” hekayəsi;
4. Yusif Vəzir Çəmənizəminlinin “Zeynal bəy” hekayəsi.

Cəlil Məmmədquluzadənin “Qurbanəli bəy” hekayəsində pristavın xanımının ad günü mərasimi ilə başlayır. Burada şəhərin tanınmış insanları yığışmışdı. Onlar yeyirlər, içirlər və kart oynayırdılar. İçkili olan Qurbanəli bəy onları səhər evinə qonaq çağırır. Səhər pristav, nalaçnik və digərləri yığışb Qurbanəli bəyin evinə qonaq gəlirlər. Qonaqlara bəy evdə yoxdur deyirlər, qonaqlar axıra gedib atlara baxırlar. Orda Qurbanəli bəyin gizləndiyini görürlər [8, s.92].

Əbdürrəhimbəy Haqverdiyevin “Bomba” hekayəsinin qəhrəmanı Kərbəlayı Zaldir. O, uzun illərdir ki, qorodovoyçuluq edir. Bir gün pristav onun işindən narazı olduğunu bildirdi. Kərbəlayı Zalı fikir götürmüşdü. Bir gün o, gecənin bir vaxtı Feyzullanın evinə çuval daşdığıını görür. Xəbər verir ki, bu bombadır. Hamı yığışır, Feyzulla deyir ki, imkan verin açım içindəkiləri göstərim. O, çuvalları açır və içindən qarpız çıxır. Səhər Kərbəlayı Zalı işdən çıxarırlar [8, s.114].

Abdulla Şaiqin “Məktub yetişmədi” hekayəsinin qəhrəmanı Qurbandı. O, Molla Fərzəliyə ailəsi üçün məktub yazdırır. Lakin məktubu verə bilmir. Səhəri işə gedəsi olur. Quyuda qəza nəticəsində Qurban ölür. Səfərlə Tanrıverdi Qurbanın cibindən göndərilməyən məktubu tapırlar [8, s.121].

Yusif Vəzir Çəmənizəminlinin “Zeynal bəy” hekayəsində pristavın müavini işləyən Zeynal bəydən bəhs edilir. Qubernatorun gəldiyini eşidən kimi hamı əl-ayağa düşür. Hazırlığa, şəhərdə təmizliyə başlayırlar. Qorxudan o, səhv etməyə başlayır, deyilənləri yanlış anlayır [8, s.159].

IX sinifdə şagirdlərə Azərbaycan ədəbiyyatından aşağıdakı hekayələr tədris olunur:

1. Abdulla Şaiqin “Anabacı” hekayəsi;

2. Yusif Vəzir Çəmənzəminlinin “Zeybək qızı” hekayəsi;
3. Seyid Hüseynin “İki həyat arasında” hekayəsi;
4. Mir Cəlalin “Vətən yaraları” hekayəsi;
5. İsmayıl Şıxlının “Namərd gülləsi” hekayəsi;
6. İsa Hüseynovun “Zəhər” hekayəsi;
7. Elçinin “Talvar” hekayəsi;
8. Qılman İlkinin “İntiqam” hekayəsi;
9. Sabir Əhmədovun “Dənizdən gələn səda” hekayəsi.

Abdulla Şaiqin “Anabacı” hekayəsinin qəhrəmanı 60 yaşlarında Anabacı adlı yaşlı qadındır. Bir gün o, cavan oğlana rast gəlir və əlindəki kağızı uzadaraq ondan orada nə yazıldığını soruşur. Oğlan oxuyur, məlum olur ki, məktub yarımçıqdı. Yaşlı qadın dərini, məktubda nə yazılması lazım olduğunu başa sala bilmir. Bir gün Anabacı ilə onların evinə gədərək məsələni öyrənir. Məlum olur ki, Anabacı oğlunun adından ev idarəsindən vəsiqə alaraq ərizə ilə xidmət etdiyi idarəyə verərək, pul və ərzaq almaq istəyirmiş. Oğlan sənəd işini həll edir. Aradan bir neçə ay keçir. Anabacı oğlanın yanına gələrək, ona toxuduğu corabları hədiyyə edir [9, s.20].

Yusif Vəzir Çəmənzəminlinin “Zeybək qızı” hekayəsində Midhəd əfəndinin həyatından bəhs edilir. Onun İstanbulu tərk edərək, İzmirə getməsi və vətən uğrunda mübarizəyə qatılmasından danışılır. Burada o, zeybək qızı ilə qarşılaşır və bu cəsur qızın elədiyi qəhrəmanlıqların şahidi olur [9, s.26].

Seyid Hüseynin “İki həyat arasında” hekayəsinin qəhrəmanı Ənisədir. Onu əmisi oğlu Muxtar ilə nişanlamışdılar. Lakin o, ərə getmək yox işləmək istəyirdi. Atası buna qarşı idi, onu Muxtarla evləndirmək istəyirdi. Bir gün Ənisə atasına məktub yazaraq, evi tərk edir və kəndə müəllim işləməyə gedir.

Mir Cəlalin “Vətən yaraları” hekayəsi müəllifin dilindən verilir. Onun müharibədə yaralanması, sonra dostları Lətif və Nəsrəddinlə görüşlərindən bəhs edilir [9, s.38].

İsmayıl Şıxlının “Namərd gülləsi” hekayəsinin əsas qəhrəmanı Niftalı koxadır. O, yaxşı insandır. Gəlmə Mürşüdə torpaq, at verir, onu qohum qızlardan

biri ilə evləndirir. Ailəsinə incitdiyi üçün Niftalı Mürşüdü döyür, onlar arasında münaqişə yaranır. Sonda Mürşüd Niftalı koxanı arxadan güllə ilə vurub öldürür [9, s.83].

İsa Hüseynovun “Zəhər” hekayəsində təbiəti sevən, onu dəyərləndirən xeyirxah insan obrazı yaradılmışdır. Meşəbəyi Mirqasım yaxşı insandır. O, meşənin su altında qalacağını düşünərək kədərlənir. Daşdəmir Mirqasımdan meşəni qoruduğuna və peşəsinə vicdanla yanaşdığına görə ondan qisas alır. Meşəbəyi ata dostu kimi yaşayır. Atın ölümünün əsas səbəbi isə Daşdəmirin namərdliyi olur [9, s.90].

Elçinin “Talvar” hekayəsinin əsas qəhrəmanı Əliabbas adlı kişi sadə sənət sahibi olaraq, ömrünü zəhmət və əməklə keçirmişdir. Xartutun parçalanması həm onun ailə üzvlərinin, həm də məhəllədə yaşayanların Əliabbas kişiyyə münasibətini bariz formada ortaya qoyur. Nəticə o olur ki, Əliabbas kişi ömrünü boşu-boşuna sürməmişdir [9, s.126].

Qılman İlkinin “İntiqam” hekayəsində Xəzangül obrazının timsalında Qarabağ müharibəsini görmüş qadınların ümumiləşdirilmiş obrazı yaradılmışdır. Burada hekayənin mövzusunə çevrilmiş hadisə obrazın daxili dünyasının özünəməxsusluqlarını aşkarlamağa imkan vermişdir [9, s.139].

Sabir Əhmədovun “Dənizdən gələn səda” hekayəsi “son mənzili Xəzər olan” oğlanın, beş bacının tək qardaşının nakam taleyinə həsr edilib. 20 Yanvarda həlak olaraq neft daşıyan gəmidə Dərbənd sularına atılan bu oğlandan təsəlli olaraq geridə qalan anasına yazdığı məktub olmuşdur. Məktub 20 Yanvar hadisələrində itkin düşənlərin xatirəsi kimi əbədləşdirilir [9, s.157].

Yuxarıda adı çəkilən hekayələrin mərkəzində, bir qayda olaraq, qəhrəmanın həyatından bəzi epizodlar təsvir edilmişdir. Hekayənin bir janr kimi müəyyənləşdirilməsi əsərin həcmi və hekayə xətlərinin sayı deyil, müəllifin özünün qısalığa diqqət yetirməsidir. Çoxlu sayda Azərbaycan yazıçıları məktəblilərin ədəbi inkişafı üçün möhkəm zəmin təşkil edən hekayələr yaratmış və yaradırlar. Hekayə üzərində iş janrın xüsusiyyətləri əsasında qurulmalıdır. Ədəbi inkişaf problemini və ədəbi janrların öyrənilməsi baxımından şagirdlərin nitqinin

inkişafını nəzərə alaraq, ilk növbədə şagirdlərin bilik, bacarıq və vərdişlərinə dair proqram tələbləri və müxtəlif hekayələri öyrənərkən metodiki göstərişlər ilə maraqlanmaq lazımdır. Hekayələrin öyrənilməsi zamanı bədii əsərlər üzərində işləməyin bütün texnika və üsullarından istifadə olunur ki, bu da şagirdlərə müəllifin əsərlər aləminə “getməyə”, onu dərk etməyi öyrənməyə və hekayələrə öz münasibətini bildirməyə imkan verir. Beləliklə, nəzərdən keçirdiyimiz bütün proqramlar Dövlət Standartının tələblərinə tam uyğun gəlir və məktəblilərin ədəbi inkişafının əsas vəzifələrini həll edir. Bu proqramları həm də müxtəlif müəlliflərin geniş məzmunlu qiraət hekayələri, aydın şəkildə işlənmiş tədris metod və texnikaları, həm şagirdlərin, həm də müəllimlərin fəaliyyətlərinin yaradıcı yönümlü olması birləşdirir.

Beləliklə, Y.Aslanov tərəfindən hekayə janrının xüsusiyyətlərinin öyrənilməsinə və müəllimin ümumiləşdirilmiş təcrübəsinə əsaslanaraq, hekayə janrının tədrisi prosesinin öyrənilməsi metodu üçün tövsiyələr təqdim edilmişdir:

1. Hekayənin janrını öyrənərkən yaradıcı təkrar anlatma texnikasından istifadə etməklə şagirdlərdə bədii əsərin tam və düzgün reproduksiyasını formalaşdırmaq lazımdır.

2. Şagirdlərdə təkcə əsərin qəhrəmanlarını, onların hərəkət və əməllərini qiymətləndirmək deyil, həm də emosional vəziyyətlərin dinamikasını görmək və hekayənin əsas ideyasını reallaşdırmaq bacarığını inkişaf etdirmək lazımdır.

3. Hekayənin janrının öyrənilməsi üçün bədii qiraət dərslərinin təşkili əsərin oxunmasına əsaslanmalıdır ki, oxu vərdişlərinin inkişafından yayınmadan şagirdlərə dərin tərbiyəvi təsir göstərməyə kömək etsin.

4. Hekayənin janrının öyrənilməsi prosesi müxtəlif strukturlaşmaya əsaslanmalıdır ki, bu da ilk növbədə əsərlə tematik tanışlığı, sonra isə obrazlılığı nəzərdə tutur ki, bu da şagirdlərdə hekayəyə xüsusi əsər kimi maraqla formalaşdırmaq imkanı verə bilər.

5. Bədii əsərin parlaq nümunəsi olan hekayə janrının öyrənilməsi bədii əsərin təhlilinin mətnin tam qavranılmasına və qoyulan mənasına kömək edən bütün elementlərini əhatə etməlidir.

6. Orta məktəbdə hekayələr üzərində işləyərkən xüsusi metodik model qurmaq lazımdır ki, bu modelə aşağıdakılar daxil ola bilər:

- hekayənin konkret məzmununun müəyyən edilməsi;
- hekayəçinin seçimi və onun əsərdəki rolunun müəyyən edilməsi;
- hekayənin baş qəhrəmanının, onun hərəkətlərinin, əməllərinin xüsusiyyətlərinin və onların səbəbinin müəyyən edilməsi;
- qəhrəmanın əsas hisslərinin və emosional vəziyyətlərinin müəyyən edilməsi;
- əsərin qəhrəmanının öz fikri və təxəyyülü əsasında təsvir edilməsi;
- müəllifin baş qəhrəmana münasibətinin aydınlaşdırılması;
- hekayənin əsas ideyasının və onun kompozisiya quruluşunun müəyyən edilməsi [2, s.43].

Beləliklə, bu tövsiyələr, orta məktəbdə şagirdlər tərəfindən hekayə janrının səmərəli öyrənilməsinə kömək edə bilər. Dərsdə hekayə üzərində işləmək üçün konkret metodik üsullar seçərkən müəllim ədəbi əsərin növünün və janrının xüsusiyyətlərinə fikir verməli, onun strukturunu nəzərə almalı, həmçinin hekayənin qavranılmasının xüsusiyyətlərini nəzərə almalıdır.

1.2. Ədəbiyyat dərslərində fəal dərsin mərhələli təşkilinin xüsusiyyətləri

Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, fəal təlim metodları dərsin keyfiyyətinin yüksəldilməsi üçün güclü vasitələrdən biridir. Bu yanaşma dərsi maraqlı edir. Fəal

dərs təlimin məzmununun və təhlilinin, eyni zamanda əldə olunan biliklərin tətbiqinin effektivliyini və şagirdlərin idrak qabiliyyətlərini yüksəldir. Standartlar nəticəyönümlü və şagird mərkəzli olduğuna görə onların icra olunmasında fəal təlim metodlarından istifadə mütləqdir. Fəal dərs şagirdlərin idrak fəaliyyətinə əsaslanan, eləcə də digər iştirakçıları ilə əməkdaşlıqda həyata keçirilən öyrənməni əhatə edir. Fəal dərs pedaqoji prosesin təşkilinə yeni yanaşmalardan biridir. Bu yanaşma şagirdlərin yaddaşını təzə biliklərlə zənginləşdirməyə deyil, habelə şagirdlərin tərəkkülərinin inkişafına, mühüm bilik və bacarıqlarının formalaşmasına rəva verir. Bu, şagirdlərə suallar vermək, problemləri müəyyən etmək imkanı verir[4, s.55].

Belə ki, şagirdlər təhsil və sosial problemlərin müstəqil həllinə cəlb edilir, müxtəlif informasiya qaynaqlarından istifadə edir, bilik və bacarıqlarını təkmilləşdirirlər. Z.Veysova tərəfindən fəal təlim metodlarının xüsusiyyətləri aşağıdakı şəkildə müəyyən edilmişdir[22, s.76]:

1. Şagirdin şəxsiyyətinin formalaşmasına əsas diqqət yetirilir;
2. Müəllim təhsil fəaliyyətinin əlaqələndiricisi, şagirdlərin “köməkçisi” kimi çıxış edir;
3. Şagirdlər problemlərin həlli zamanı fəal tədqiqatçılara çevrilirlər;
4. Şagirdlər tərəfindən bilik və bacarıqlar müstəqil şəkildə mənimsənilir;
5. Müəllim-şagird, eləcə də şagird-şagird iş birliyinə şərait yaradılır;
6. Dərslərin inteqrativ təşkilinə əhəmiyyət verilir;
7. Qeyri-standart dərslərin keçirilməsinə böyük yer verilir.

Fəal dərsin ümumi quruluşu aşağıdakı şəkildədir:

Dərsin I mərhələsi: Motivasiya, problemin qoyuluşu.

Fəal və ya interaktiv təlimlə bağlı dərslərin təşkili, ev tapşırıqlarının yoxlanılması müxtəlif formada həyata keçirilir. Ev tapşırığının həyata keçirilmə səviyyəsi təqdimatların dinlənməsi, müzakirələr, müsahibələr və s. daxildir. Bu istiqamətdə işin motivasiya, tapşırıqların qoyulması mərhələsi ilə inteqrasiyasını nəzərdən keçirmək təbiidir. “Dərslərin təşkili” və “ev tapşırıqlarının yoxlanılması” da ayrıca addımlar kimi göstərilə bilər. İstənilən tədqiqat, ilk növbədə, problemin

müəyyən edilməsini tələb edir. Əsl problem odur ki, həmişə çoxlu fərziyyələr mövcuddur. Onları yoxlamaq üçün araşdırma sualı formalaşdırmaq lazımdır. Yəni, tədqiqat sualı yeni biliklərin müəyyən olunmasına gətirib çıxarır. Motivasiya qarşıya qoyulan məsələni, eləcə də onun həlli zərurəti fəal dərstdə şagirdlərin idrak fəallığını artıran amil kimi özünü göstərir. Məqsədyönlü motivasiya üçün aşağıdakı şərtlər tövsiyə olunur[1, s.57]:

- motivasiya üçün seçilmiş material maraqlı olmalıdır;
- fərziyyələrin, tədqiqatların və yaradıcılığın sınaqdan keçirilməsinə icazə verməlidir;
- müəllim şagirdlərə istiqamətverici suallar verərək və fərziyyələr irəli sürərək onları həvəsləndirməlidir;
- tədqiqat sualı tədrisin standartlarına uyğun müəyyən olunmalı və dərsin məqsədi ilə üst-üstə düşməlidir.

Dərsin II mərhələsi: Tədqiqatın aparılması.

Problemin həlli üçün irəli sürülən fərziyyələri təsdiq və inkar edən, eyni zamanda tədqiqat sualına cavab tapmağa kömək edən məlumatların axtarışına ehtiyac vardır. Bu zaman şagirdlərə məqsədyönlü şəkildə yeni biliklərə və suallara yönəldən müxtəlif fəaliyyətlər yardımçı olmalıdır. Yeni biliklərin öyrənilməsi və bu suallara cavab axtarışı şagirdlərin yeni biliklərin kəşf etməsinə əlverişli şərait yaradır. Tədqiqat müxtəlif şəkildə biruzə verə bilər: bütün siniflə, cütlərlə, qruplarla və fərdi şəkildə. Tədqiqatın nəticələri aşağıdakı kimi ümumiləşdirilməlidir [1, s.58]:

- diaqramlar, cədvəllər, referatlar, qrafiklər;
- xəritələr, illüstrasiyalar və kontur xəritələri;
- modellər və simvollar;
- referatlar, layihələr, krossvordlar və s.

Dərsin III mərhələsi: İnformasiya mübadiləsi.

Bu mərhələ elmi ədəbiyyatda “bilik mübadiləsi” də adlanır. Bu mərhələdə şagirdlər tədqiqat zamanı əldə etdikləri bilikləri mübadilə edirlər. Suallara cavab tapmaq istəyi bütün şagirdləri bir-birinin təqdimatlarını diqqətlə dinləməyə məcbur

edir. Bu mərhələdə müəyyən nəticəyə gəlmək üçün yeni bilikləri sistemləşdirmək, tədqiqat sualına cavab tapmaq ehtiyacı yaranır [1, s.58].

Dərsin IV mərhələsi: İnformasiyaların müzakirəsi və təşkili.

Elmi ədəbiyyatda “əldə edilmiş biliklərin müzakirəsi və formalaşması” da adlandırılan bu mərhələ ən çətin mərhələdir və bütün bilik, bacarıqların, müxtəlif tərəkür növlərinin (məntiqi, tənqidi, yaradıcı) səfərbər edilməsini tələb edir. Köməkçi suallardan istifadə etməklə, əldə edilmiş faktların müzakirə olunmasına və sistemləşdirilməsinə şərait yaradır. Bütün faktlar əsasında əlaqələri müəyyən etməyə və onları sistemləşdirməyə yönəldilmişdir ki, bunun nəticəsində mövcud tədqiqat sualına cavab xətləri aydın şəkildə fərqləndirilməyə başlayır [1, s.59].

Dərsin V mərhələsi: Nəticə, ümumiləşdirmə.

Yeni biliklərin kəşfi istiqamətində konkret nəticəyə gəlmək və ümumiləşdirmə aparmaq lazımdır. Bu zaman şagird əldə etdiyi biliyi ümumiləşdirməli, həmçinin əldə etdiyi nəticələri irəli sürülən fərziyyələrlə müqayisə etməlidir. Dərsin kulminasiyası şagirdlərin yeni bilik kəşf etmələrindən yaşadıkları sevinc və məmnunluq hissidir [1, s.59].

Dərsin VI mərhələsi: Yaradıcı tətbiqetmə.

Bilik əldə etməyin əsas meyarı olan yaradıcı tətbiq bilikləri möhkəmləndirir, onun praktik əhəmiyyətini əks etdirir. Ona görə də müəllim, mümkünsə, şagirdləri müəyyən problemləri həll etmək əldə etdikləri bilikləri tətbiq etməyə dəvət edə bilər. Sonda daha yaxşı olar ki, şagirdlərə əldə etdikləri bilikləri yaradıcı şəkildə tətbiq etmək imkanı verilsin, bu halda bu biliklər onların şüurunda əbədi həkk oluna bilər [1, s.59].

Dərsin VII mərhələsi: Qiymətləndirmə və refleksiya.

Qiymətləndirmə istənilən prosesi təkmilləşdirən prosesdir. Şagirdlərin təlim fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi və əks etdirilməsi onlara öz səhvlərini və nailiyyətlərini müəyyən etməyə, uğur qazanmağa nəyin mane olduğunu və onlara nəyin lazım olduğunu müəyyən etməyə kömək etməlidir. Ona görə də dərstdən sonra mərhələlərdən birini və ya təlim fəaliyyətlərini qiymətləndirmək və əks etdirmək faydalıdır. Bəzən qiymətləndirmə və refleksiya dərsin müxtəlif

mərhələlərində həyata keçirilə bilər ki, bu da təlim prosesinin daha uğurlu olmasına kömək edəcəkdir. Şagirdlərin fəaliyyəti kəmiyyət və keyfiyyət baxımından qiymətləndirilə bilər. Unutmaq olmaz ki, qiymətləndirmə şagirdin özünüqiymətləndirmə və özünə nəzarət vasitəsi kimi xidmət etməlidir. Qiymətləndirmə müəyyən meyarlar əsasında aparılmalı olan şagirdlərin təhsil nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi prosesidir. Refleksiya sona yetmiş prosesin şüurda əks olunmasıdır. Təlim prosesinin əks olunması biliyin mənimsənilməsinin bütün mərhələlərini təhlil etmək və dərk etmək üçün əsas mexanizmlərdən biridir. Refleksiyanın həyata keçirilməsi üçün şagirdlərə yeni biliklər kəşf etməyə səbəb olan öyrənmə hərəkətlərinin alqoritminə əməl etməyə kömək edə biləcək bir neçə sual vermək kifayətdir. Nəticədə şagird tədqiqatının əsas mərhələlərini və mühüm rol oynayan amilləri dərk edir, fəaliyyətinin vacib mərhələlərinə yenidən nəzarət edir [1, s.59].

Fəal dərslərin strukturunu sistemli şəkildə təqdim etmək üçün aşağıdakı məqamlar vacibdir:

- motivasiya (problemin və tədqiqat sualının ifadəsi);
- tədqiqatın aparılması (tədqiqat zamanı qarşıya çıxan suala cavab əldə etmək üçün tədqiqatın həyata keçirilməsi);
- məlumat mübadiləsi (məlumat və tədqiqatın təqdimatı);
- məlumatın müzakirə olunması və təşkil edilməsi (informasiyanın müzakirə olunması, müxtəlif faktlar əsasında əlaqələrin müəyyən olunması);
- nəticələr, ümumiləşdirmə;
- yaradıcı tətbiq;
- qiymətləndirmə və refleksiya (şəxsi fəaliyyətin əks edilməsi və qiymətləndirilməsi) [1, s.60].

Ədəbiyyat dərslərində fəal dərslərin mərhələli təşkilinə aşağıdakı nümunələrlə nəzər yetirək. V sinif Azərbaycan ədəbiyyatı dərslərində yer alan Elçin Hüseynbəylinin “Firuzə qaşlı xəncər” hekayəsinin fəal dərslər şəklində tədrisinə baxaq:

Standartlar: 1.1.2., 1.2.4.

Mövzu: Elçin Hüseyinbəylinin “Firuzə qaşlı xəncər” hekayəsi.

Məqsəd:

- “Firuzə qaşlı xəncər” hekayəsini xarakterlərə uyğun oxuyur;
- Əsərin məzmununu qeyd edir və əsaslandırılmış münasibət bildirir.

İnteqrasiya: H-b. 3.2.2. Düşmənlərimizin işğal etdikləri torpaqlarda dinc əhaliyə münasibəti izah edir.

İş forması: cütlərlə və fərdi iş.

İş üsulları: Suallar, beyin həmləsi və müsahibə.

Resurslar: hekayənin məzmununa əsasən şəkillər, eləcə də videogörüntülər.

Motivasiya: Şagirdlərə belə bir sual ünvanlanır: Qarabağ müharibəsinə həsr edilmiş hansı incəsənət əsərləri ilə tanışsınız? Düşmənlərimizin dinc əhaliyə münasibəti haqqında nələr bilirsiniz? Şagirdlərin diqqəti “düşmənlərimizin işğal etdikləri torpaqlarda dinc əhaliyə münasibəti”nə çəkilir. Səsləndirilmiş müxtəlif fikirlər lövhəyə yazılır və deyilir: “Siz Xocalı Soyqırımı ilə bağlı əlavə məlumat almaq istəyirsinizsə, “Firuzə qaşlı xəncər” hekayəsini oxumalısınız.

Tədqiqat sualı: Hekayənin əsas qəhrəmanı Zeynəbin firuzə qaşlı xəncəri istifadə etmə səbəbi nədir?

Tədqiqatın aparılması: Şagirdlərə hekayə ilə tanış olmaq üçün 5 dəqiqə vaxt verilir. Oxunmuş hekayə ilə bağlı aşağıdakı suallar əsasında şagirdlərlə müraciət olunur:

1. Hekayədən nə öyrəndiniz?
2. Nənənin xəncəri verərkən dediyi “yaman gündə yarağın olar” sözləri hansı fikirlər oyatdı?
3. Zeynəb özündən güclü düşməyə necə qalib gələ bildi?
4. Aşot uşağın yalvarışına nə səbəbə görə məhəl qoymadı?
5. Döyüşçünün bu hərəkəti hansı təəssüratları oyatdı?
6. Tofiq nə üçün erməniləri xəyanətkar adlandırır?

Məlumat mübadiləsi: Beş hissə eyni ilə oxudulur. Şagirdlər yeni hissələr ilə bağlı sadalanan suallar əsasında cütlər şəklində fikir mübadiləsi aparır.

Məlumat müzakirəsi: Suallar əsasında şagirdlər müzakirə edirlər.

Nəticə və ümumiləşdirmə: Sonda şagirdlər belə qənaətə gəlirlər ki, torpaqlarımıza göz dikmiş bədnam qonşularla müharibənin qurbanları tək-cə düşmənlə döyüşlərdə yaralanan və şəhid olan əsgərlər deyil, dinc sakinlər, qocalar, qadınlar, uşaqlar, xəstələrdir. Erməni qəsbkarlarının öz əcnəbi havadarlarına arxalanaraq törətdikləri hərbi cinayətlər bir milyona qədər dinc sakinin öz doğma yurd-yuvasını tərk edərək doğma yurd-yuvasından didərgin düşməsinə səbəb olmuşdur. Baş qəhrəman Zeynəb övladını düşməndən qurtarmaq üçün istənilən fədakarlığa hazırdır. Könüllü əsgərin ölümünə, diri-diri basdırılan soydaşlarımızın taleyinə biganə qalmayan Zeynəb qəddarlıqla qətlə yetirilmiş insanların qisasını almağa özündə güc tapır.

Qiymətləndirmə: Şagirdlər özünü qiymətləndirmə vərəqləri vasitəsilə qiymətləndirilir.

VI sinif Azərbaycan ədəbiyyatı dərslində yer alan Sevinc Nuruqızının “Ağabəyim ağa” hekayəsinin fəal dərslər şəklində tədrisinə nəzər salaq:

Standart: 1.1.3, 1.1.1, 2.1.2.

Mövzu: Sevinc Nuruqızının “Ağabəyim ağa” hekayəsinin məzmunu

Məqsəd:

lüğətdən istifadə etməklə hekayədə tanış olmayan sözlərin mənasını aydınlaşdırır;

hekayə ilə bağlı fikirlərini sərbəst və ardıcıl şərh edir;

plan tərtib edir və hekayəni parçalara bölür.

İntegrasiya: Az-t. 1.3.1. Azərbaycan ərazisindən kənarında yaşayan insanların vətən həsrətini aydınlaşdırır.

İş forması: qrupla və kollektiv iş.

İş üsulu: fasilələrlə oxu, əqli hücum.

Resurs: əsərin mövzusunə müvafiq şəkillər və lüğət.

Motivasiya:

Vətən bağı al-əlvandır

Yox üstündə xarıbülbul.

Nədən hər yerin əlvandır

Köksün altı sarı, bülbül?

1. Ağabəyim ağa kimin qızıdır?
2. Vətəndən necə ayrı düşmüşdür?
3. Fətəli şah onun üçün nələr edir?

Tədqiqat sualı: Vətəndən uzaqlarda hansı hisslər keçirilir? Fikirlər səsləndirilir, dinlənilir, qeydlər götürülür. Gəlin görək Sevinc Nuruqızı “Ağabəyim ağa” hekayəsində təsvir etdiyi hadisələrdə qəhrəman qürbətdə necə hərəkət edir. Əsərin məzmununu fasilələ oxu ilə öyrənəcəyik.

Tədqiqatın aparılması: Əsəri oxuyarkən şagirdlərə lüğətlərin köməyi ilə tanış olmayan sözlərin mənasını aydınlaşdırmaq tapşırılır. Mətnin oxunması fasilələrlə oxu ilə həyata keçirilir.

Birinci fasilə “Gələn İran hökmdarı Fətəli şah idi” cümləsində edilir.

1. Ağabəyim ağa pəncərə önündə nə edir?
2. Ağabəyim ağanın kədərli üzünə ani sevinc verən nə idi?

İkinci fasilə “Onlar bir gülüstanın içiylə irəliləyirdilər” cümləsində edilir.

1. Fətəli şah kim idi?
2. Ağabəyim ağa Şuşa həsrətini necə ifadə edir?

Şagirdlər suallara cavab verdikdən sonra oxunu davam etdirirlər.

Üçüncü fasilə “Fətəli şah bayatını dinlədi” cümləsində edilir.

1. Fətəli şah Ağabəyim ağa üçün necə bağ yaratmışdı?
2. Ağabəyim ağa bağda hansı bayatını deyir?

Şagirdlərin fərziyyələri ilə hekayənin məğzi müqayisə olunur. Sonrakı hissə ilə bağlı fərziyyələr dinlənilir.

Dördüncü fasilə “Ağabəyim ağa Babil şahı Navuxodonosorun saldırdığı “Asma bağlar”dan danışdı” cümləsində edilir.

1. Ağabəyim ağa hansı hökmdarın əhvalatını danışır?
2. Ağabəyim ağa Vətən həsrətinin bitməsinin yolunu necə izah edir?

Şagirdlərin fikirləri ilə hekayənin məzmunu müqayisə olunur. Sonrakı parça ilə bağlı fərziyyələr səsləndirilir.

Beşinci fasilə hekayənin son cümləsində edilir.

Nəticə və ümumiləşdirmə:

Aşağıdakı suallar əsasında şagirdlər ümumiləşdirmə aparır:

1. Əsərin sonunu bu şəkildə bitəcəyini düşünürdünüzmü?
2. Ağabəyim ağanın başına gələn hadisə necə təsir etdi?
3. Hekayədə ən təsiredici məqam hansı idi?

Şagirdlər hekayədən bəzi hissələri seçib ad verirlər.

Qiymətləndirmə və refleksiya: Təlim məqsədlərini müəyyən etmək üçün aşağıdakı meyar cədvəlindən istifadə etmək lazımdır.

№	Səviyyələr Meyarlar	nail olur	əsasən nail olur	qismən nail olur	nail olmur
1	Mətnə aydın olmayan sözlərin mənasını tapır.				
2	Əsərin məzmununu plana uyğun yığcam nəql edir.				
3	Əsəri hissələrə bölür, planını tərtib edir.				

Ev tapşırığı: “Gəzməyə qərib ölkə, ölməyə vətən yaxşı” ifadəsində fikirlərinizi yazılı qeyd edin.

VII sinif Azərbaycan ədəbiyyatı dərslində yer alan Süleyman Sani Axundovun “Nurəddin” hekayəsinin fəal dərş şəklinə tədrisinə nəzər yetirək:

Standart: 2.2.1, 1.2.4, 3.1.2.

Mövzu: Süleyman Sani Axundovun “Nurəddin” hekayəsinin təhlili.

Məqsəd:

- Hekayənin ideyasını izah edir;
- Müzakirələrdə söylənilən fikirlərə münasibətini bildirir;
- Hekayənin məzmunu ilə əlaqədar fikirlərini ardıcılıqla şərh edir.

İntegrasiya: Az-d. 1.2.2. Digər xarakterlərin və müəllifin fikirlərinə əsaslanmaqla qəhrəmanları səciyyələndirir.

İş forması: qruplarla və kollektiv iş

İş üsulu: diskussiya

Resurs: S.S.Axundovun əsərləri, iş vərəqləri.

Motivasiya: Bu hissə hansı janra aiddir? Sizdə hansı hisləri oyatdı? Hacı Nəsirdən qalmış mal-dövləti Gülpəri başqa necə əlinə alardı? Əmiraslanın günahsız Nurəddini öldürmək istəyən zaman məqsədi nə ola bilərdi? Fərziyyələr dinlənilir.

Tədqiqat sualı: Yaxşılıq etməsək, sonumuz necə ola bilər?

Tədqiqatın aparılması: Şagirdlər 4 qrupa ayrılır və hər qrup müvafiq tapşırıq üzərində işləyir.

I qrup

Gülpəri bilirdi ki, öz övladı olmadığından Hacı Nəsin bütün mal və dövləti tək Nurəddinə qalacaq və o da uşaq olduğundan qəyyumluq ona veriləcəkdir. Gülpəri qəyyumluq ilə bağlı məqsədinə də çatdı.

Bu cümlələrlə müəllif nə demək istəyir?

II qrup

Nurəddini həyətdə quyudan su çəkməsi üçün göndərəcəm. Suyu çəkdiyi zaman arxadan itələyib quyuya atacağam. Hər kəsə də deyərək ki, quyudan su çıxaranda özü düşüb boğulub ölmüşdür.

Bu cümlələrlə müəllif nə demək istəyir?

III qrup

Nurəddin Cənnətəli xəstə olduğuna görə dilənməyə gedirdi. O, bu zamana kimi heç vaxt əl açıb sədəqə istəməmişdi. Bir-iki küçə dolanmasına baxmayaraq, utandığından heç kəsə əl uzada bilmirdi.

Bu cümlələrlə müəllif nə demək istəyir?

IV qrup

Gülpəri başını yerə dikib yenə ağladı. Rəhim dedi:

- Oğlum, indi rahatam. Çünki, sənə verdiyim tərbiyənin qarşılığını bu gün aldım. Mən səni övladlığa götürməklə elə də hünər etmədim, mən vaxtilə mənə olunmuş yaxşılığa yaxşılıq etdim. Bu, hər bir kişinin işidir. Lakin sən yamanlığa yaxşılıq etdin. Bu isə sən kimi ər kişinin işidir.

Bu cümlələrlə müəllif nə demək istəyir?

Məlumat mübadiləsi: Liderlər qruplarda iş sona çatdıqdan sonra əldə etdikləri nəticələri təqdim edirlər.

Məlumat xarakterli müzakirə: Şagirdlərə bu sualla müraciət edilir: “Nurəddin” hekayəsində müəllifin oxucuya çatdırmaq istədiyi əsas fikir nə idi?

Nəticə və ümumiləşdirmə: Məlum olur ki, yaxşılığa yaxşılıq ilə cavab vermək hər bir kişinin işidir, yamanlığa yaxşılıq etmək isə ər kişinin işidir.

Qiymətləndirmə və refleksiya: Qrupların dərstdəki fəaliyyəti aşağıdakı meyarlar əsasında dəyərləndirilir.

Meyarlar	Qruplar			
	I qrup	II qrup	III qrup	IV qrup
Hekayənin məğzini müəyyənləşdirir				
Fikirlərini ardıcıl və aydın şərh edir				
Müzakirələrdə fəal iştirak edir				
Verilən vaxtdan səmərəli istifadə edir				

Ev tapşırığı: Ailə-məişət mövzusunda atalar sözləri tapıb dəftərlərə qeyd etmək.

VIII sinif Azərbaycan ədəbiyyatı dərslində yer alan Cəlil Məmmədquluzadənin “Qurbanəli bəy” hekayəsinin fəal dərslər şəklində tədrisinə nəzər salmaq:

Standart: 1.2.4, 1.2.2, 3.1.3.

Mövzu: Cəlil Məmmədquluzadənin “Qurbanəli bəy” hekayəsinin təhlili.

Məqsəd:

- xarakterləri nitqinə əsasən təhlil edir;

-hekayənin məğzinə əsaslandırılmış münasibət bildirir;

-mühakimə xarakterli esse yazır.

İnteqrasiya: Az-t. 5.1.2. Müxtəlif xalqların mədəniyyəti ilə Azərbaycan mədəniyyətinin qarşılıqlı əlaqələrini izah edir.

İş forması: qruplarla və kollektiv iş.

İş üsulu: müzakirə və əqli hücum.

Resurs: hekayənin mövzusunə müvafiq şəkillər və videolar.

Motivasiya: Nə insanı alçaldıb gülüş obyektinə çevirə bilər? İrəli sürülən təkliflər dinlənir.

Tədqiqat sualı: Verilən sözün tutulmaması nə kimi hislər yaradır?

Tədqiqatın aparılması: Şagirdlər 4 qrupa ayrılır. Hər qrup bir tapşırıq üzərində işləyir.

I qrupun tapşırığı	Qurbanəli bəyin məclis üzvlərinə tez-tez “sizin qulunuz olmaq istəyirəm”, “nə qədər ki sağam, sizə nökr olacağam” tipli sözlər deməsinə münasibət bildirin
II qrupun tapşırığı	Qurbanəli bəyin evini, məişətini təhlil edin
III qrupun tapşırığı	Qonaqların gəlişinin Qurbanəli bəyin evində yaratdığı ab-hava necə təsvir edilmişdir?
IV qrupun tapşırığı	Axurda gizlənmiş Qurbanəli bəyi naçalnikin görməsi səhnəsinə münasibət bildirin

Məlumat mübadiləsi: müəyyən edilmiş vaxt bitdikdən sonra liderlər tərəfindən əldə olunmuş biliklərin mübadiləsi aparılır.

Məlumat müzakirəsi: Şagirdlər aşağıdakı sualı müzakirə edirlər:

Yazıcının bu obrazı yaratmaqda məqsədi nədir?

Nəticə və ümumiləşdirmə: Şagirdlər tədqiqat sualına cavab tapırlar.

Qiymətləndirmə və əks etdirmə: özünüqiymətləndirmə əsasında həyata keçirilir.

Ev tapşırığı: “Qurbanəli bəyin yerində olsaydınız nə edərdiniz?” Mövzu ilə bağlı esse yazın.

IX sinif Azərbaycan ədəbiyyatı dərslində yer alan Sabir Əhmədovun “Dənizdən gələn səda” hekayəsinin fəal dərş şəklinə tədrisinə nəzər salaq:

Standart: 1.1.3, 3.1.3.

Mövzu: Sabir Əhmədovun “Dənizdən gələn səda” hekayəsinin mövzusu.

Məqsəd:

- Plan tərtib edir və əsəri hissələrə ayırır.
- Mühakimə xarakterli esse hazırlayır.
- Əsərin mövzusunu yığcam danışır.

İnteqrasiya: Az-t. 3.1.1. Müstəmləkə rejimi, müstəqillik qazanmaq uğrunda baş verənləri təhlil edir.

İş forması: bütün siniflə iş.

İş üsulu: müzakirə, əqli hücum, proqnozlaşdırılmış oxu.

Resurs: hekayənin mövzusuna aid şəkillər və videogörüntülər.

Motivasiya: Azadlığa gedən yol necə olur? Fərziyyələr dinlənilir.

Tədqiqat sualı: Azadlıq uğrunda mübarizə aparənların sonu necə olur?

Məlumat müzakirəsi: Şagirdlərə aşağıdakı müzakirə sualları verilir:

1. 20 Yanvar faciəsinə zaman baş vermişdir?
2. Dənizçinin taleyi sizcə necə oldu?
3. 20 Yanvar faciəsinin xalqın azadlıq məşəlini necə yandırdı?
4. Bu məktub digər faciə qurbanlarının rəmzi ola bilərmi?

Qiymətləndirmə və refleksiya: özünüqiymətləndirmə əsasında aparılır.

Ev tapşırığı: “Xalqın dar günündə nələr edilməlidir?” mövzusunda məruzə hazırlayın.

İş formalarından dərşin əvvəlində, tədqiqat işinin təşkili zamanı və dərşin digər mərhələlərində istifadə oluna bilər. Tədqiqat dərşin mövzusunda və məqsədindən asılı olaraq aparılır. Tədqiqatın xarakterindən asılı olaraq bir və ya bir neçə nəfərin birgə iştirakı ilə həyata keçirilə bilər. Buna görə də tədqiqatın

müxtəlif formalarda təşkili sualı yaranır. Fəal dərslərdə istifadə edilən formaları bunlardır:

1. Fərdi iş - tapşırıq bir şəxsə aiddir. Şagird sualın cavabını kağız parçasına yazır. Yazdıqlarını tələb ediləndə oxuyub sinif yoldaşlarını öz fikri ilə tanış edir. Dərs motivasiyası yaradıcı tətbiqetmə hissəsində geniş istifadə edilir. Belə ki, bu, bir nəfər üçün iş formasıdır.

2. Cütlükdə tapşırıq adından da bəlli olduğu üzrə cütlərlər, yəni iki nəfərlə həyata keçirir. Burada təklif edilən problem iki nəfərin iştirakı ilə həll olunur. Onlar birlikdə tapşırığın tələblərini öyrənərək və tapşırığı müzakirə əsasında həyata keçirirlər. İşin nəticəsi ümumi razılığın və yekun qərarın birgə qəbul olunması, eləcə də onun kağız üzərində qeyd edilməsidir. Müzakirənin nəticələri yazılı və ya şifahi şəkildə təqdim oluna bilər. Yazılı forma vəzəqdə əks edilməlidir.

3. Kiçik qruplarda iş - 5-6 nəfərin birgə işidir. Tapşırıq qrupda müzakirə olunur və yekun nəticələr konsensus vasitəsilə iş vəzəqlərinə daxil edilir. Əgər dərs problemi belə formada araşdırmaq üçün uyğundursa, o zaman müəllim kiçik qruplarda iş formasına üstünlük verir. Qeyd edək ki, kiçik qruplarla iş fəal dərslərdən tez-tez istifadə olunan iş formasıdır. Eyni zamanda sinifdə şagirdlərin sayı əsas götürülərək 4-5 qrup təşkil oluna bilər. Sinifdə 2-5 nəfərlik kiçik qrup yaratmaq üçün fərqli vasitələrdən istifadə oluna bilər.

4. Böyük qrupda iş bütün sinif üçün iş formalarından biridir. Bu iş formasından tez-tez müzakirə, beyin həmləsi və mübahisə zamanı istifadə edilir. İş formasının müəyyən olunması proqram materialının xarakterindən, seçilmiş axtarış formasından, istifadə olunan iş üsulundan, şagirdlərin yaşından və bilik səviyyəsindən asılıdır [13, s.246].

Adətən fəal dərslərdə bir neçə iş formasına müraciət olunur. Yəni, şagirdlərlə müxtəlif işlərin aparılmasını, dərslərin hərəkətliliyini təmin edir. Fəal tədris metodları bilavasitə şagirdlərin koqnitiv inkişafına yönəlib. Bu metodlardan dərslərin müxtəlif mərhələlərində istifadə oluna bilər. Fəal təlimdə istifadə olunan iş üsulları (metodik ədəbiyyatda buna metod deyilir və hər bir metodun özünəməxsus xüsusiyyətləri var, onun tərkib hissəsi olanlar isə texnika adlanır) bəziləri

motivasiyada, bəziləri tədqiqatda, bəziləri isə yaradıcı tətbiqetmədə istifadə olunur. Fəal təlim texnologiyasına - iş metodlarına daxil olan bir çox üsullar mövcuddur. İnternetdə qeyd olunur ki, belə metodların sayı 400-dən çoxdur. Bu günə kimi 40-a yaxın belə iş metodu məlumdur ki, bunlardan dərslərin müxtəlif mərhələlərində istifadə olunur və tədqiqat işinin - qrup işinin təşkilində istifadə olunur. Onlara tədqiqatın təşkilinin strategiyaları, üsulları və metodları da deyilir. Saytlarda tapılan məqalələrin əksəriyyətində bunlar üsullar kimi qeyd olunur. Çünki, bu üsullar tədqiqatın təşkilində istifadə olunan vasitələrə bənzəyir.

Fəal təlim texnologiyasında yararlandığımız metodlar ənənəvi təlim metodlarından bir çox cəhətlərinə görə fərqlənir. Beləliklə, ənənəvi metodlar müəllimə məxsus idi və biliyinə şagirdlərə ötürülməsində əsas rol oynayırdı. Fəal təlim zamanı iş üsulları bilavasitə şagirdə, onun tədqiqatının gedişinə, nəticələrin təqdim olunmasına, şagirdlərin tədqiqat bacarıqlarının və təfəkkürünün inkişafına birbaşa təsir edir. Qrup tapşırıqlarını şagirdlər alan zaman, onları təqdim etməyi bacarmalıdır. Bu üsulların mahiyyəti və tətbiqi qaydaları aydın olmalıdır. Tapşırıqları qeyd edərkən müəllim şagirdlərə elan etməlidir ki, nəticələr ya konseptual cədvəl, ya Venn diaqramı, ya da iki hissəli gündəlik və s. şəkildə təqdim edilir [15, s.86].

Müəyyən dərslərdən sonra şagirdlər bu metodlarla işləməyə öyrəşəcəklər və sonra müəllimin işi müəyyən mənada asanlaşacaqdır. Bu üsulları klassik tədris metodlarından fərqləndirən cəhət ondan ibarətdir ki, bu üsullar birbaşa şagirdlərə izah edilir, onlardan istifadə qaydalarına dair konkret göstərişlər verilir.

II FƏSİL. ORTA ÜMUMTƏHSİL MƏKTƏBLƏRİNDƏ MÜASİR AZƏRBAYCAN NƏSRİNİN TƏDRİSİ: ƏYANİ VƏ DİSTANT TƏHSİLİN SİSTEMLİYİ, ONLARIN FƏRQLİ VƏ ÜSTÜN CƏHƏTLƏRİ

2.1. Orta ümumtəhsil məktəblərində müasir Azərbaycan nəsrinin tədrisi formaları

Müasir ədəbiyyat proqramları iki konsentrasiya əsasında qurulur: V-IX və X-XI siniflər. Bu bölgü şagirdin inkişaf dövrləri haqqında fikirlərə əsaslanır. Proqramlar ədəbi təhsilin əsas komponentini və orta təhsilin müvəqqəti standartlarının məzmununu əks etdirir. Orta səviyyədə (V-IX siniflər) ədəbiyyat müstəqil fəndir. İki keçid var: V-VII və VIII-IX siniflər. V-VII siniflərdə ədəbi əsər yazıçının yaradıcılığının nəticəsi kimi, həyatı estetik baxımdan dərk etmənin nəticəsi kimi öyrənilir. Söz sənəti kimi ədəbiyyat ideyası mətnin qavranılması və dərk edilməsinin, müəllifin poetikasının inkişafını nəzərdə tutur. Nitq mədəniyyəti, düşüncə və ünsiyyət mədəniyyəti tərbiyə olunur, emosional həssaslıq, təcrübə və empatiya qabiliyyəti formalaşır [20, s.61].

V-VII siniflərin proqramları konsentrik prinsipə əsasən və xronoloji əsasda qurulur: keçmişin folklor və ədəbiyyatından bu günə qədər. Xarici ədəbiyyatın əsərləri yerli ədəbiyyatın əsərləri ilə paralel olaraq öyrənilir. Proqramlara müstəqil mütaliə bölmələri, ədəbiyyat nəzəriyyələri üzrə məlumatlar daxildir.

VIII-IX sinif proqramları da konsentrik və xronoloji prinsip üzrə qurulur. Onlar yazıçılar haqqında bioqrafik məlumat verir, ədəbiyyat nəzəriyyəsi üzrə materialı çətinləşdirir və tarixi-ədəbi əsasda qurulan X-XI siniflərin kursunu öyrənməyə hazırlıq yaradır.

V-IX siniflərdə ədəbiyyat nəzəriyyəsində anlayışlardan məqsədyönlü istifadəyə, bədii əsərin poetikasının ideya-estetik bütövlüyünə baxılmasına diqqətin artırılması vacibdir. V-VI siniflərdə şagirdlər mətndə sadəcə müqayisə, metafora, epitet tapmır, onların məqsədini müəyyənləşdirməyi öyrənir, sözlərlə müəyyən

şəkillər “çəkməyi” öyrənir, janr anlayışına yiyələnir, ayrı-ayrı sözlərin mənasını müəyyənləşdirir və mətndə müəyyən məna kəsb edir. Söhbətlərin, təkrar danışıqların, işgüzar oyunların, yazılı yaradıcılıq işlərinin real nəticəsi bunainandırır.

Ədəbiyyat nümunələri içərisində nəsr nümunələri xüsusi yer tutur. Nəsr əsərlərinin tədrisi zamanı fasiləli oxu üsulundan istifadə etmək daha məqsədəuyğundur. Oxuma bitdikdən sonra qısa təəssürat əldə etməli və qrup tapşırıqlarına keçmək lazımdır. İşin həcmi böyük olduqda və məzmunun öyrənilməsinə 2 saat ayrıldıqda hər dərstdə fasiləli oxu metodundan istifadə edilməlidir. Bəzən müəllimlər bu cür dərslərin ilk saatında məzmun üzərində işləyərkən onlardan işin qalan hissəsini evdə oxumaq tələb olunur. Bu yanlış yoldur. Fasiləli oxunuş başa çatdıqdan sonra iş mərhələyə keçirilməli və qrup tapşırıqları verilməlidir. Dərsin digər mərhələləri üçün nəzərdə tutulmuş işi tamamlamalısınız. Dərsin mərhələlərinə uyğun təqribi vaxt bölgüsü aşağıdakı şəkildə təqdim edilmişdir:

1. Sınıfdə işin təşkil edilməsi və ev tapşırıqlarına nəzər yetirilməsi - 3 dəqiqə.
 2. Şagirdlərin motivasiya olunması - 3 dəqiqə.
 3. Fasiləli oxunun təşkil edilməsi - 9 dəqiqə.
 4. Tədqiqatın aparılması - 8 dəqiqə.
 5. Məlumatın mübadiləsinin aparılması - 8 dəqiqə.
 6. Məlumatın müzakirəsi və təşkil edilməsi -5 dəqiqə.
 7. Nəticələrin əldə olunması - 2 dəqiqə.
 8. Yaradıcı tətbiqetmə - 5 dəqiqə.
 9. Qiymətləndirmə və evə tapşırıq verilməsi - 2 dəqiqə.
- Cəmi: 45 dəqiqə [24, s.59].

Standartların məzmununa əsasən qeyd edə bilərik ki, V-IX siniflərdə ədəbiyyat fənninin əsas obyektı bədii əsərlər, xüsusilə nəsr nümunələridir. “Ədəbiyyat və həyat həqiqətləri” məzmun xətti ədəbiyyat nümunələrinin tədrisi zamanı iki əsas standart üzrə işlərin görülməsini tələb edir. Bunlardan biri şagird

“Bədii nümunələrin məzmununu mənimsədiyini nümayiş etdirir”, digəri isə “Bədii nümunələrin təhlili üzrə bacarıqlar nümayiş etdirir” adlanır [1, s.19-20].

1.1. əsas standartının tələbi o vaxt həyata keçir ki, şagirdlər onun nəzərdə tutduğu alt-standartlardakı bacarıqlara yiyələnsinlər. Bu məzmundan da aydın olur ki, ədəbi əsərlər üzərində iki yöndə işləmək lazımdır[1, s.19]:

- əsərin məzmununu öyrətmək;
- əsəri təhlil etmək.

Əsərin məzmununun öyrədilməsi zamanı yerinə yetirilən işin təhlilində yerinə yetiriləcək işin məzmunu eynilik təşkil edə bilməz. Yəni induktiv (xüsusilə ümumi) və deduktiv (ümumi) tipli dərslər fərqli şəkildə qurulur. Tədqiqata əsaslanan bu dərslərin hər birinin özünəxas xüsusiyyətləri vardır. Bunun üçün “Ədəbiyyat və həyat həqiqətləri” məzmun xəttinin əsas standartlarına və alt standartlarına baxmaq kifayətdir. Bir-birinə bənzəmədikləri kimi, etdikləri də elədir. Gəlin nəzəri və praktiki istiqamətdə bu fərqləri aydınlaşdıraraq. İlk öncə ədəbi əsərlərin məzmununun tədrisinə həsr olunmuş dərslərdən (induktiv dərslər növü) danışaq. Belə dərslər şagirdlərə həm ədəbi əsərin məzmununu öyrədir, həm də şagirdlərə həmin mövzunun mənimsənilməsinə nümayiş etdirmək bacarığı yaradır. Bu bacarıqlar əsas standartda daxil olan substandartların məzmununda ifadə edilir. V sinifdə bədii əsərin mövzusunun mənimsənilməsinə göstərən əlamətlər aşağıdakılardır [1, s.61]:

- a. lüğətlərin köməyi ilə əsərdə tanış olmayan sözlərin mənasını aydınlaşdırır;
- b. əsərin məzmununu hadisələrin məzmununa uyğun olaraq ifadəli oxuyur;
- c. plan tərtib edir, əsəri parçalara ayırır, məzmunu müxtəlif formalarda ortaya qoyur;
- d. şifahi və yazılı ədəbiyyatı janrına görə fərqləndirir;
- e. bədii təsvir vasitələrini (epitet, təşbeh) bədii nümunələrdə müəyyən edərsə, əsərin mövzusunə yiyələnmək kafi hesab edilməlidir. Bu qeyri-standartlar əsərlərin mövzusunun öyrənilməsinin göstəriciləridir.

Şagirdin Azərbaycan dilinin lüğət tərkibinə, morfolojiyasına və sintaksisinə dair biliyini yoxlamaq, məzmunun mənimsənilməsinə müəyyən etmək üçün bu alt-

standartların tələblərinin yerinə yetirilməsi səviyyəsini yoxlamaq üçün morfoloji, leksik və sintaktik təhlilin tətbiqi kifayətdir. Əgər tanış olmayan sözlər mümkün qədər müəyyən edilib aydınlaşdırılırsa, bu, şagirdin bədii mətni əvvəldən axıra kimi oxuyub mənimsəməsi deməkdir. Əgər şagird mətni ifadəli oxumağı bacarırsa, deməli mətnin məzmununu düzgün başa düşüb. Digər alt-standartlarda öz əksini tapmış bilik və bacarıqların nümayişi həm də məzmun üzrə bilik səviyyəsinin göstəricisi kimi çıxış edir. Ədəbi əsərlərin məzmununu sinifdə müzakirə edərkən bir sıra vacib məqamları nəzərə almaq lazımdır. Adətən nəsr əsərlərinin öyrənilməsinə daha çox saat ayrılır. Eyni zamanda, bu saatlar janrdan janra, sinifdən sinfə fərqli formada özünü göstərir [19, s.126].

Əgər iş böyükdürsə və onun tədrisi üçün 2 saat ayrılıbsa, əsasən, məzmun həm birinci dərstdə, həm də ikinci dərstdə həyata keçirilir. Əsərin öyrənilməsinə 3 saat ayrılıbsa, onun məzmununun mənimsənilməsinə 2 saat, analitik işə isə 1 saat ayrılır. Müşahidələr göstərir ki, iki saatlıq fənn dərslərində müəllimlər çox vaxt metodiki çətinliklərlə qarşılaşırlar. Qeyd edilən məsələ üzərində daha ətraflı dayanmaq istərdik. Ziqzaq və fasiləli oxu üsullarından 2 saat çəkəcək dərslərdə istifadə etmək daha məqsədəuyğundur. Belə dərslərdə müəllimlər dərslərin məzmununun bir hissəsini işin ilk saatında sinifdə yerinə yetirirlər, qalan hissəsini isə evdə oxumaq tövsiyə olunur. Bu yanlış yoldur. Mətnin hər bir hissəsi ucadan oxunmalı və sinifdə öyrənilməlidir. Fasiləli oxu (və ya ziqzaq) üsulu ilə fəal/interaktiv dərslər təşkil edərkən müəllimlər də qrafikə əməl etməkdə müəyyən çətinliklərlə üzləşirlər. Təbii ki, dərstdə bütün böyük mətnləri birdən oxumaq istəyəndə bu çatışmazlıq özünü büruzə verəcək. Çıxış çox sadədir. Oxunacaq səhifələrin sayı vaxt baxımından göstərməli, oxunmazdan əvvəl səhifələrdə əks olunan məzmun şagirdlərin gözü qarşısında ümumiləşdirilməlidir. Yəni dərslərin mətnin çox hissəsi yox, sinifdə fasilələrlə oxunmalıdır. Bunu düzgün etmək üçün müəllim əvvəlcədən neçə dəqiqə oxuyacağını və bu zaman sinifdə neçə səhifənin oxunacağını əvvəlcədən müəyyənləşdirməlidir. Əsərin fasilələrlə oxunması üçün təqribən 10 dəqiqə vaxt ayırmaq kifayətdir. Əgər birinci dərslər üçün öyrənilən işin həcmi təqribən 5-7 səhifədirsə və 3-4 səhifə oxumaq imkanı varsa, o zaman

müəllim əvvəlki səhifələrin məzmununu ümumiləşdirməli, şagirdlərdən xahiş etməklə bölmənin məzmununu bərpa etməlidir. İki və ya üç nəfərdən cavab aldıqdan sonra, sinif oxu səhifələrinin fasilələrlə oxunmasını başa vurmaldır. Hər pauza zamanı oxunan hissənin məzmunu səsləndirilməli və bu hissə ilə bağlı əsas sual (Sizcə hadisələr necə davam edəcək? Niyə belə düşünürsünüz?) cavablandırılmalıdır. Eyni proses ikinci dərsdə də davam etdirilməlidir. İşin qalan hissəsinin məzmununu öyrənməyi evə götürmək düzgün deyil. Hər bir məzmun tapşırığı sinifdə yerinə yetirilməlidir. Evdə yalnız sadə və praktik tapşırıqlar verilə bilər.

Nəsr əsərlərinin mövzusu üzərində işləyərkən fasiləli oxu üsulu (yaxud ziqzaq üsulu) ilə iş bitdikdən sonra mərhələli şəkildə iş davam etdirilməlidir. Öz növbəsində tədqiqat sualı verildikdən sonra (motivasiya mərhələsində) müəllim nəzərdə tutulan hissənin məzmununu ümumiləşdirməli və işin davamı kimi müəllim əsərin qalan hissəsini, yəni 3-4 səhifəni oxumalıdır. Bu iş tədqiqat mərhələsində (qrup tapşırıqlarını yerinə yetirməzdən əvvəl) həyata keçirilir. Şifahi və nəzərdə tutulan hissələrin məzmunu ilə tanış olduqdan sonra (bərpaedici sual-cavabdan sonra) qruplara standartlar əsasında tapşırıqlar verilir (bu tapşırıqlar əsas standart 1.1. mətnin verdiyi imkanlara uyğun olaraq seçilir). Deyilənləri ümumiləşdirməyə çalışaq. Bir işin məzmununu araşdırarkən atılmalı olan addımları aşağıdakı kimi ümumiləşdirə bilərik [17, s.189]:

1. Motivasiya olunma (işə uyğun problemin ifadəsi, aparıcı suallar, tədqiqat sualının təyin edilməsi);
2. Tədqiqatın keçirilməsi (fasiləli oxu vasitəsilə mətnlə tanışlıq, məzmunun bərpası üçün sual-cavab, təlim nəticələrinə əsasən qruplara bölünmə və qruplarda tapşırıqlar);
3. Məlumatların mübadiləsi;
4. Məlumatların müzakirə edilməsi və təşkil olunması;
5. Nəticə;
6. Yaradıcı tətbiq;
7. Qiymətləndirmə.

Məzmununun öyrənilməsini nəzərdə tutmuş dərslər yeni biliklər verən dərslər hesab edilir. Onlara induktiv dərslər də deyilir. Bəs ədəbi əsərlərin təhlilinə həsr olunmuş dərslər (deduktiv dərslər) necə təşkil edilməlidir? Bu suala cavab vermək üçün hələ də əsas standartlara baxmaq lazımdır. V-IX siniflərdə belə siniflərdə bədii nümunələrin təhlili və “Ədəbiyyat və həyat həqiqətləri” məzmun xətti üzrə müvafiq iş aparılır əsas standartda nəzərdə tutulmuş alt standartların tələblərinə əməl olunur. Qeyd edək ki, təhlil dərsləri əsərin öyrənilməsini tamamlayır. Bu sessiyalarda iştirak edən hər kəs müzakirə olunan işdən öz payını alır və heç kim “əliboş” getmir. Əgər məzmun dərslərin əsas məqsədi şagirdə fənni düzgün öyrətmək, bununla da onu təhlilə hazırlamaqdırsa, təhlil dərslərində öyrənilən məzmunla bağlı şagirdlərə müşahidələr və mülahizələr vermək, həmin faktlardan özləri üçün nəticə çıxarmaq və hadisələr, dəyərlərə, faktlara və hadisələrə münasibət, şəxsiyyətin təsdiqi, şəxsiyyətin inkişafı, əldə edilmiş həyati bacarıqların nümayişi və problemləri həll etmək bacarığının təsdiqi etməkdən ibarətdir. Əgər əsərin məzmunu və ideyası düzgün tərtib edilibsə, təfərrüatlar, epizodlar, təsvirlər, qeydlər və bu məqamların niyə təhlil ediləcəyi ilə bağlı suallar düzgün tapılıbsa, o zaman müvafiq təlim verilmişdir. Tədqiqat dərslərinin təhlili mərhələsində ilk növbədə məzmunun nə üçün deyildiyi (nəql edildiyi, təsvir edildiyi və ya oxunduğu), fakt və hadisələrin niyə belə ardıcılıqla təqdim edildiyi, bu obrazların niyə yaradıldığı, niyə belə hərəkətlərin, əməllərin, onların zahiri və daxili xüsusiyyətlər verilir, belə söz və ifadələr hansılardır, onların nitqində, əsərin təqdimatında və s. belə suallar yalnız müzakirə obyektini kimi verilməlidir. Müəllim kiçik qruplara tapşırıq verməzdən qabaq bu maddələrlə müsahibə təşkil edir. Eyni zamanda, fəal/interaktiv təlim mexanizmlərindən irəli gələn tələbləri qabaqcadan görmək vacibdir. Xüsusilə, hər bir şagirdə öz fikrini sərbəst ifadə etmək imkanı yaradılmalıdır. Şagirdlərə xatırladılmalıdır ki, öz fikirlərini işlərindən nümunələrlə dəstəkləsinlər. Bunu etməsələr, onların rəyi havadan asılı olacaqdır. Bu müsahibəni tamamladıqdan sonra dərslərin öyrənmə nəticələrinə uyğun olaraq alt-standardlar əsasında qrup tapşırıqlarına keçə bilərik. Təhlil dərsləri adətən 1 saat çəkir və dərslərin qurulması yolu müəllimin metodiki hazırlığından, pedaqoji məharətindən,

situasiyanın düzgün qiymətləndirilməsindən asılıdır. Müəllim bu dərsi müzakirə və ya kəşfiyyat yolu ilə apara bilər. Şagirdlərin prosesdə fəal iştirakı, sərbəst ifadəsi, fakt və hadisələrin, mövzu və ideyaların, obrazların qiymətləndirilməsində şəxsi mülahizələrdən, təcrübələrdən, ideya və düşüncələrdən istifadə müəllimin təşkilatçılıq bacarığından asılıdır. Müəllim təhlil dərslərini real həyat dərsinə çevirməyə çalışmalıdır. Bu xüsusiyyətlər - konsolidasiya, tətbiq sayəsində deduktiv dərslər adlanır və işin öyrənilməsi tamamlanır. Təbii ki, bu prosesdə nəzəri anlayışların mənimsənilməsi də diqqət mərkəzindədir. Qruplara tapşırıqlar verilərkən janrın xüsusiyyətlərinə, təsvir və ifadə vasitələrinə uyğun olaraq nəzəri və praktiki istiqamətdə iş aparılır.

Şagirdlər tərəfindən təhlil bacarıqların mənimsənilməsi və bu qabiliyyətin təzahürü o halda qənaətbəxş hesab olunur ki, bu alt-standartlarda əks olunan məzmun onlar tərəfindən qrup tapşırıqlarında yerinə yetirilir. Fikrimizi aydınlaşdırmaq üçün V sinif üzrə standarta bir daha nəzər salaq. Əvvəlki nümunənin davamı olaraq 1.2. əsas standartın əhatə etdiyi məsələlər üzərində dayanaq[1, s.62]:

- yazılı və şifahi ədəbiyyat nümunələrini fərqləndirir;
- obrazların əsas xarakter əlamətlərini aydınlaşdırır, əsaslandırılmış münasibət bildirir;
- bədii təsvir vasitələrinin (metafora, epitet) bədii nümunələrdə rolunu aydınlaşdırır;
- əgər sənət nümunələrinin mövzusunu və ideyasını müəyyən edərsə, münasibət bildirirsə, deməli, sənət nümunələrinin təhlili bacarığını kifayət qədər nümayiş etdirmişdir.

Təhlil və məzmun işlərini həyata keçirən dərslər qarışıq tipli dərslər adlanır. Burada induktivlik və deduktivlik xüsusiyyəti biruzə verir. Belə dərslərin tədrisi zamanı bir sıra ümumi tələblər nəzərə alınmalıdır[16, s.147]:

- nə üçün əsər proqrama salınmışdır;
- əsərin təlim-tərbiyə imkanları nələrdir;
- əsər şagirdlərə hansı keyfiyyətləri formalaşdırır;

- əsərdə hansı dil maneələri mövcuddur, dərsdə onlar necə, nə vaxt və hansı yollarla aradan qaldırılır;

- təhlil və məzmun üzərində işlər necə aparıla bilər.

Ədəbi təhsilin əsas məqsədi şagirdləri yerli və dünya klassiklərinin sərəvətləri ilə tanış etmək, bədii qavrayış mədəniyyətinin formalaşdırılması və bu əsasda mənəviyyat, estetik zövq, nitq mədəniyyəti tərbiyəsidir. Ədəbi təhsilin məzmununun əsasını ədəbi, etik-fəlsəfi və tarixi-mədəni komponentləri nəzərə almaqla nəsr əsərlərinin oxunması və öyrənilməsi təşkil edir [18, s.35].

Təhsilin konsentrik strukturuna keçid hər bir mərhələnin başa çatmasını nəzərdə tutur. Müasir proqramlarda hər bir mövzu üçün vaxt göstəricisi yoxdur, müəllim və şagirdlərin seçimi üçün bir sıra nəsr əsərləri təklif olunur. Orta məktəbdə tədris olunan bir neçə müasir Azərbaycan nəsrinin təqdimatının xüsusiyyətlərinə nəzər yetirək.

V sinif Azərbaycan ədəbiyyatı dərsliyində yer alan Maqşud İbrahimbəyovun “Püstə ağacı” hekayəsinin tədqimatına keçək. İlk öncə hekayənin məğzini əhatə edəcək sualları müəyyənləşdirək[6, s.87]:

- Hekayədə hansı müharibədən bəhs edilir?
- Uşaqların hava hücumunu gözləməsinin əsas səbəbi nədir?
- Uşaqlar əməllərinin təhlükəli olduğunu başa düşsə idilər, bu cür hərəkət edərdilərmi?
- Püstə ağacı haqqında nə bilirsiniz?
- Həyətdə belə ənənənin mövcud olmasına səbəb nələrdir?
- Müharibənin uşaqların həyatına daxil olmasına və onların “dava-dava” oyununun oynamasına səbəb nədir?
- Qonşu qadın obrazı hansı təsəvvürü yaratdı?
- Qonşu qadın haqqında təsəvvürünüzdə yeni nələr əlavə edildi?
- Qonşu qadına haqq qazandıra bilərikmi?
- Qonşu qadın obrazının əsas xüsusiyyətlər hansılardır?
- Hekayədə oxuduğumuz uşaq dünyası sizi nə ilə cəlb etdi?

Yuxarıda qeyd olunan sualların cavablarının tapılması hekayənin məzmununu müəyyən etməyə imkan verəcəkdir. Məzmun müəyyən edildikdən sonra şagirdlərdən aşağıdakı mövzulardan birini seçib işləmək tələb olunur[6, s.88]:

1. “Müharibə haqqında bildiklərimə bu əsər nələri əlavə etdi?” mövzusunda yığcam inşa yazın.

2. “Qonşu qadın və onun uşaqları hansı hiss və düşüncələr formalaşdırdı?” mövzusunda yığcam esse yazın.

VI sinif Azərbaycan ədəbiyyatı dərslində yer alan Mir Cəlalin “Dərsimi yaz” və Zahid Xəlil “Zeynalabdin” hekayələrinin müqayisəli tədqimatına nəzər salmaq. İlk öncə Mir Cəlalin “Dərsimi yaz” hekayənin məğzini əhatə edəcək sualları müəyyən edək[5, s.125]:

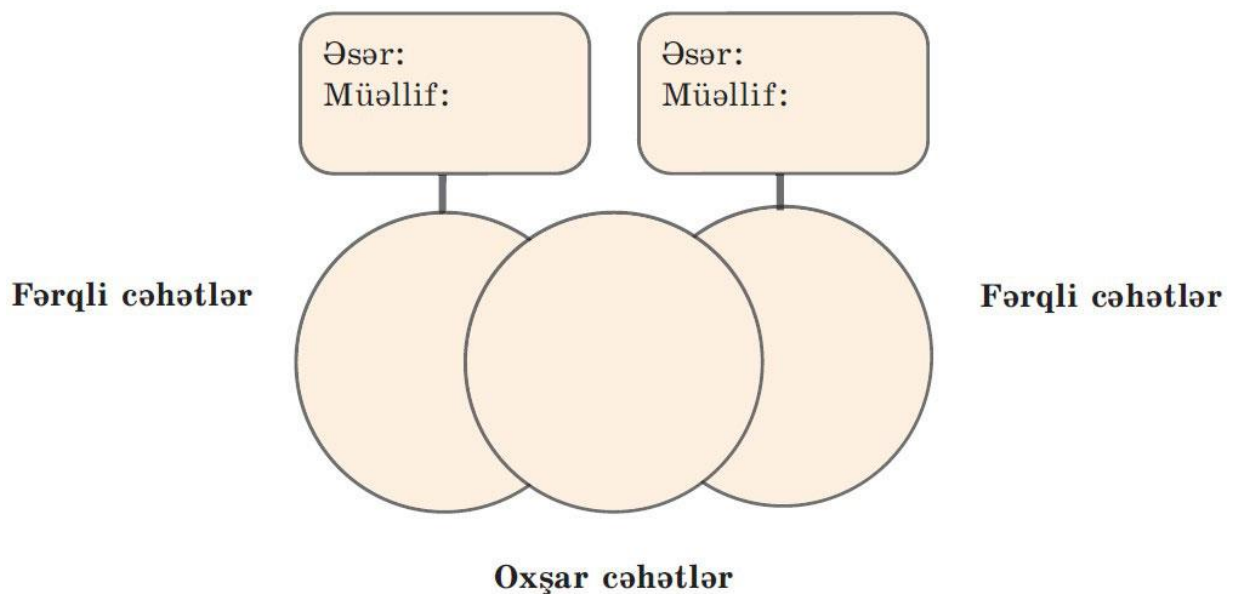
- Səncə, bu hekayədə nədən bəhs olunacaq?
- Oğlanın əzizlənməsi onun oxumasına necə təsir edəcək?
- Olubmu ki, sən dərslərini hazırlayarkən kimsə sənə kömək etsin?
- Səncə, Tofiq haqlı idi?
- Tofiqin başına gələnələr sənə nə öyrətdi?

Yuxarıda qeyd olunan sualların cavablarının tapılması hekayənin məzmununu müəyyən etməyə imkan verəcəkdir. Daha sonra Zahid Xəlil “Zeynalabdin” hekayəsinin məzmununu əhatə edən sualları müəyyən edək[5, s.130]:

- Deyə bilərsənmi, bu hekayədə nədən söhbət gedəcək?
- Burada hansı bədii ifadə vasitəsi işlənmişdir?
- Sənin sevdiyən sənət varmı?
- Qara hərflərlə verilmiş sözlərin mənasını lüğətdən tap.
- Səncə, bundan sonra hansı hadisə baş verə bilər?
- Məşhur milyonçu haqqında televizordan, kitablardan daha nələr bilirsən?
- Sənin çoxlu pulun olsaydı, ondan necə istifadə edərdin?
- Qara hərflərlə verilmiş ifadənin mənasını necə izah edərdin?
- Şeirinin janrını müəyyən et.

- Sən bu barədə nə düşünürsən?

Yuxarıda qeyd olunan sualların cavablarının tapılması hekayənin ideyasını müəyyən etməyə imkan verəcəkdir. Şagirdlərə hər iki hekayənin elementlərini müqayisə etmək, onlar arasında oxşar və fərqli cəhətləri müəyyənləşdirmək tapşırılır [5, s.131].

VII sinif Azərbaycan ədəbiyyatı dərslində yer alan Mirzə İbrahimovun "Azad" hekayəsinin tədqiqatına keçək. Hekayənin məğzini əhatə edəcək sualları müəyyənləşdirək:

- "Sükuti" sözünü necə anladınız?
- Ananın övladına göstərdiyi münasibəti haqqında nələri qeyd edə bilərsiniz?
- Təbriz şəhəri barədə nələri bilərsiniz?
- Azadın dostunun gileylənməsinə səbəb nədir?
- Azadın dostu - "Yaşamaq üçün ölən insanlardan xəbərsizik" - bu sözlərlə nə demək istəyir?
- "Bir könlü ki, tikə bilməyəcəksən, niyə yıxırsan?" - cümləsindəki fikri necə ifadə edə bilərsiniz?

- Azad döyüş dostlarına - “Yerə qoymayın o tufəngləri ki, onları bu doğma torpaq sizə tapşırırmışdır” - sözləri ilə nəyə işarə edir?
- Azadın vəsiyyəti sizdə necə təəssürat yaratdı?
- “Oradan Azərbaycanın həm cənub, həm də şimal sahələri görünürdü” cümləsindəki fikri necə ifadə edə bilərsiniz? [7, s.65].

Yuxarıda qeyd olunan sualların cavablarının tapılması hekayənin məğzini müəyyən etməyə imkan verəcəkdir. Şagirdlərə hekayənin məzmununu və onda qeyd olunmuş başlıca problemi müəyyənləşdirmək, çıxarıqları nəticəyə əsasən aşağıdakı cədvəldə qeydlər etmək tapşırılır [7, s.66].

Əsərin məzmunu	Əsərdə qaldırılan əsas problem	Müəllif problemin həllini nədə axtarır?	Siz necə fikirləşirsiniz?

Habelə, hekayədəki başlıca fikri - ideyanı müəyyənləşdirmək üçün yazıçının mövqeyini ifadə edən surətin sözlərini misal göstərmək olar [7, s.67]:

Qeyd edilənlərdən hansılar əsərin ideyasını əks etdirir?	Niyə belə düşünürsünüz?	Yazıçının mövqeyini əks etdirən sözlər
Milli azadlığa gedən yol		
Ana dilində oxuyub-yazmaq hüququnun əldə olunması		
Firavan və rahat həyatın təmin edilməsi		
Azərbaycanın birləşməsi arzusunun reallaşması		

VIII sinif Azərbaycan ədəbiyyatı dərslində yer alan Yusif Vəzir Cəmənəminlinin “Zeynal bəy” hekayəsinin tədqimatına keçək. Hekayənin məzmununu əhatə edəcək sualları müəyyənləşdirək[8, s.161]:

- Qubernator niyə gəlirdi?
- Zeynal bəy kim idi?
- Pristav qubernatoru qarşılamaq üçün hansı işləri gördü?
- Zeynal bəy niyə qubernatorun gəlməyini istəmirdi?

Yuxarıda qeyd olunan sualların cavablarının tapılması hekayənin ideyasını müəyyən etməyə imkan verəcəkdir. Bu hekayə əsasında şagirlərə məruzə hazırlamaq tapşırılır. Bu zaman onlar aşağıdakıları nəzərə almalıdır:

1. İlk öncə məruzənin məzmunu düzgün müəyyən olunmalıdır. Mövzu seçərkən nəzərə alınmalıdır ki, hesabat esse kimi müstəqil yanaşma tələb edir.

2. Daha sonra hesabat planı tərtib olunur. Plan giriş, əsas hissə, nəticə, istinadlar və tətbiqlərdən ibarətdir.

3. Planın hər bir bəndi yeni səhifədən başlayır və başlıq yazılır. Sonra bölmənin məzmunu verilir.

4. Girişdə tədqiqatın məqsədi, vəzifələri və əhəmiyyəti əks edilməlidir.

5. Hesabatın əsas hissəsini işin məzmunu təşkil edir.

5. Tədqiqat nəticələrin xülasəsi ilə sona yetir.

6. İstifadə olunmuş ədəbiyyatların siyahısı mütləq şəkildə qeyd olunmalıdır.

7. Əlavələrdə hesabatın məzmunu ilə bağlı diaqramlar, təsvirlər və cədvəllər tədqim edilir. Əlavələr hesabata şamil olunmur [7, s.162].

Məruzənin mətnində başlıca fikri müəyyənləşdirmək və şərh etmək çox vacibdir. Bunun üçün materialı düzgün seçmək və yerləşdirmək lazımdır.

IX sinif Azərbaycan ədəbiyyatı dərslində yer alan Abdulla Şaiqin “Anabacı” hekayəsinin tədqimatına keçək. Hekayənin məzmununu əhatə edəcək sualları müəyyənləşdirək:

- Yazıçının - əhvalatı danışanın sarsılmasına səbəb nə ola bilər?
- Yaşlı qadın barədə sizdə necə təsəvvür yarandı?
- Qadının səsindəki, simasındakı dəyişikliyin səbəbini necə izah edərsiniz?

- “Ruhunu sızladan həzin çırıntılara, qəlbini inlədən dərin izlərə tərcüman olmayan kağız parçası” ifadəsini necə başa düşürsünüz?

- “Kar və dilsiz mühit” qeyd etməklə yazıçı niyyətini necə ifadə etmişdir?

- Söhbətin belə məzmun almasının səbəbini necə izah edərsiniz?

- “Ruhunun ən incə tellərinə toxundum” cümləsində ifadə edilmiş fikri necə anlayırsınız?

- Anabacı nənə haqqındakı təsəvvürünüzə nələr əlavə edildi?

- Atababanın və otağın təsviri hansı sizdə necə hisslər yaradır?

- Anabacının sadə bir “məsələni” “anlada bilməməsinin” səbəbi nələrdir?

- Əhvalatı danışanın Anabacını unuda bilməməsinə səbəb nədi? [9, s.24]

Yuxarıda qeyd olunan sualların cavablarının tapılması hekayənin ideyasını müəyyən etməyə imkan verəcəkdir. Anabacı obrazını səciyyələndirmək üçün şagirdlərə aşağıdakı cədvəldən istifadə etmək tapşırılır [9, s.25].

Anabacı obrazı		
Onun xarakterindəki mühüm cəhətlər	Müəllifin bu xarakter haqqında fikirləri	Sizin ona münasibətiniz necədir

Qeyd olunan nümunələr nəsr əsərlərinin tədrisini metodikasını barədə müəyyən fikir formalaşdırmağa imkan verir. Nəsr əsərlərinin mahiyyəti dərk etmək, oxumaq və həzz almaqla sıx bağlı olan mühüm düşüncə prosesidir. Nəsr əsərlərinin başa düşülməsi elə təşkil edilməlidir ki, şagirdlər onun köməyi ilə bədii zövq ala bilsinlər. Bu işdə müəllim bədii əsərlərin müəllimindən, bu əsərlərin şagirdlərdə bədii zövq yetişdirmək üçün verdiyi imkanlardan səmərəli istifadə etməli, onu istiqamətləndirməyi bacarmalıdır. Yadda saxlamaq lazımdır ki, bədii zövqün əsasları məktəbdə qoyulur.

Müasir oxucular məhz bu əsasda öz zövqlərini inkişaf etdirir və formalaşdırırlar. Şagirdlərin nəsr əsərlərini qavramasının təşkili bir sıra amillərdən asılıdır. Onlardan ən əsası müəllimin oxuyarkən qavrayışın psixoloji məsələlərinə

xüsusi diqqət yetirməsidir. Unutmaq olmaz ki, məktəb həmişə olduğu kimi indiki inkişaf mərhələsində də psixoloji tədqiqatlara böyük ehtiyac duyur və onların köməyinə, elmi nəticələrinə ümid bəsləyir. Məktəbdə verilən biliklərin möhkəmliyini və dayanıqlığını, onların həyat və yaradıcılıqla bağlılığını təmin etmək üçün indi təkcə bu sahənin mütəxəssisləri deyil, digər mütəxəssislər də psixoloji problemlərlə maraqlanır və onlarla məşğul olurlar [3, s.206].

Bu psixoloji problemlərdən biri də odur ki, məktəbin məqsədi onların xüsusiyyətlərindəki ziddiyyətləri, hər birinin dünyagörüşünü, həyata baxışlarını daha dolğun öyrənməkdir. Müqayisələr nüsxələrin xarakterini qarşılıqlı öyrənmək üçün çox rahat və maraqlıdır. Təcrübə göstərir ki, V-IX sinif şagirdləri nüsxələri müqayisə etməyə daha çox meyllidirlər və həvəslə işə başlayırlar. Şagirdlərdə nüsxələri müqayisə etmək bacarığını inkişaf etdirmək üçün təhlil üçün əlverişli olan, müqayisə ehtiyacını tələb edən əsərlər götürülməlidir. Təsvirin xarakterini tamamlamağa kömək edən vasitələrdən biri də təbiət obrazıdır. Təcrübə göstərir ki, V-IX siniflərin bəzi müəllimləri əsərin süjeti ilə bağlı obrazların mahiyyətini anlamağa kömək edən bədii təsvirlərin əhəmiyyətinə az diqqət yetirirlər, təbiətin necə və hansı şəkildə təsvir edilməsini çox vaxt gözdən qaçıırırlar. Bu ciddi səhvdir. Nəsr əsərlərində təbiətin (mənzərə) və əşyaların təsviri hadisə və əsərin ideologiyası ilə sıx bağlıdır. Ədəbiyyat dərslərinin əsas vəzifələrindən biri də bu əlaqəni konkret misallarla göstərməkdir. Sənət əsərində gözəl bağ, gül-çiçəkli ətək və yuxarıda qarlı dağ, leysan yağış və tufan, soyuq qış gecələri, gözəl bahar və s. təsviri təsadüfi deyil. Bu təsvir insan taleyini və insan təbiətini açmağa kömək edir, onlarla bağlıdır. Müəllim çalışmalıdır ki, V-IX sinif şagirdləri təkcə təbiət təsvirlərini oxumağa çalışmasınlar, həm də təsvirlərin məqsədini və əsərin ideyası ilə bağlı nəyə xidmət etdiyini başa düşsünlər. Tədris olunan müasir nəsr nümunələrinin xarakterini müəyyən etmək çox vacibdir. Bu, şagirddən xüsusi hazırlıq, bacarıq və qabiliyyət tələb edir. Təcrübə göstərir ki, bəzi məktəblərdə şagirdlər məzmun xəttini müəyyən etməyi bilmirlər və bu sahədə çətinlik çəkirlər və ya iki tərəfi - surətin həyat və xarakterini qarışdırırlar [11, s.583].

Əsərlərin janrlarına görə müqayisəsi də şagirdlərə müsbət təsir göstərir. İterasiya zamanı müqayisə elə aparılmalıdır ki, təbii və parlaq olsun, müqayisə olunan obyektlər bir-birini tamamlasın. Süni və yersiz müqayisələr şagirdlərə yeni heç nə öyrətmir və səmərəsizdir. Mövzu bir neçə saat ərzində əhatə olunarsa, şagird ayrı-ayrı hissələri təkrar etməli, onlar arasında əlaqə yaratmalı və bütövlükdə iş üzərində bütün işi qurmalıdır.

Məktəbdə ədəbi əsərin tədrisi məsələlərindən ilk növbədə onun mahiyyətini, xüsusiyyətlərini bilmək və dərk etmək lazımdır. Məktəbdə ədəbiyyatın tədrisi ilə yanaşı, ədəbi tənqiddə həsr olunmuş kitablarda ədəbi əsər anlayışının məzmunu, onun xüsusiyyətləri haqqında məlumat tapmaq asan deyil. Bədii nümunələr elə bir nadir sərvətdir ki, ondan hər bir ziyalı, hər nəsil bəhrələnə, hər kəs ondan öz payını götürə bilər. Hər bir bədii nümunə özünəməxsus keyfiyyətlərə malik vahid bütövdür. Əsərlərin ortaq yönələri olsa da, biri digərini təkrarlamır, onlar arasında heç bir oxşarlıq yoxdur. Bu baxımdan ədəbi əsərləri insanlarla müqayisə etmək olar [10, s.29].

Yer kürəsində milyardlarla insan mövcuddur. Ancaq eyni iki insan tapmaq olmur. Eyni şey ədəbi əsərlərə də aiddir. Bir-birinə bənzədikləri kimi, hər biri özünəməxsus bir dünyanı təmsil edir.

Tədris prosesində ədəbi əsərlər məktəb ədəbiyyatı kursunun əsasını təşkil edirdi. Nəsr əsərlərinin də mahiyyətinə görə ədəbiyyatın tədrisində xüsusi yeri vardır. Əsərlər ədəbiyyat tarixini, ictimai-siyasi həyatı, insanlar arasında anlaşılmazlıqları və insan xarakterlərini öyrənmək üçün əvəzolunmaz məktəbdir. Ədəbi yaradıcılıq həyatı dərk etmək vasitəsi olmaqla yanaşı, eləcə də insanların daxili təkmilləşməsinə, özünütərbiyəsinə, həyata fəal münasibətinə əhəmiyyətli təsir göstərir və mənəviyyatının formalaşmasında başlıca rol oynayır. Bütün bunların sayəsində nəsrin öyrənilməsi ədəbiyyatın tədrisi metodikasının mühüm tərkib hissəsidir. Ədəbi əsərin böyük idrak və tərbiyəvi əhəmiyyəti nəzərə alınaraq, məktəbdə onun tədrisinə daha çox diqqət yetirilir. Ədəbi əsərin tədrisi mühüm məsələ olduğundan onun məktəbdə tədrisinin elmi-metodiki əsasları və üsulları işlənib hazırlanmışdır. Məktəbdə ədəbi əsərlərin ənənəvi üsulla tədrisinin düzgün

təşkili üçün mühüm məsələlərdən biri də müxtəlif yaş qruplarında olan şagirdlər tərəfindən materialın qavranılması mexanizminin, eləcə də nəsrin qavranılmasının xüsusiyyətlərinin aydın şəkildə başa düşülməsidir. Ədəbi əsərin qavranılması qanunları bilik nəzəriyyəsinin müddəalarına əsaslanır. Əsərin janr formasından və məzmunundan asılı olaraq şagirdlər arasında estetik informasiyanın nisbəti eyni deyil[21, s.49].

Nəsr əsərinin qavranılmasının keyfiyyəti orqanizmin estetik xüsusiyyətləri ilə müəyyən edilir. Əgər oxucu, dinləyici mənəvi cəhətdən zəngindir, həssasdırsa və əsərdə hisslərə oxşar çoxlu hisslər yaşayırsa, o zaman qavranılan estetik materialın həcmi və təsiri geniş olar. Bu arqumentlərin hər ikisində bədii qavrayış prosesi və ya ədəbi əsərin qavranılması ilə bağlı həqiqət mövcuddur. Nəsr əsərinin qavranılması son dərəcə mürəkkəb prosesdir. Ənənəvi təhsildə məktəbdə əmək fəaliyyətinin öyrənilməsi bir neçə mərhələdə həyata keçirilirdi. Bu gün qloballaşan, daim tərəqqiyə və yeniliyə can atan dünyamızı ən müasir informasiya-kommunikasiya texnologiyaları olmadan təsəvvür etmək qeyri-mümkündür. Gələcək nəsillərin daha geniş bilik səviyyəsinə malik olması üçün tədqiqatların aparılması vacib məsələlərdən biridir.

2.2.Orta ümumtəhsil məktəblərində müasir Azərbaycan nəsrinin

tədrisində distant dərslərin mərhələli təşkili

Qloballaşma şəraitində distant təhsilin məqsədi müasir informasiya texnologiyalarından istifadə edərək şagirdlərin bacarıqlarını təkmilləşdirməkdir. Distant təhsil formasını yaratmaq üçün ilk cəhd 1840-cı ilə təsadüf edir. Həmin

vaxt İsaak Pitman Böyük Britaniyada şagirdlərə poçt vasitəsilə stenoqramma öyrətməyə başladı [14, s.32].

İllər keçdikcə texnoloji yanaşmalar və tələblər dəyişdi. Uzaqdan iş yeni rabitə modeli kimi bütün fəaliyyət sahələrini əhatə edir. Pandemiya dünyada gözlənilməz problemlər yaratdı. O sahələrdən biri də təhsil idi. Tədris prosesinin elektron, telekommunikasiya, proqram və texniki vasitələrə əsaslanan təşkili formasına distant təhsil deyilir. Distant təhsillə pedaqoji prosesdə iki tərəf arasında əlaqə uzaqdan, operativ, müntəzəm dialoq, əks əlaqə əsasında telekommunikasiya və kompüter şəbəkələri vasitəsilə həyata keçirilir. Distant təhsilin xüsusiyyətlərinə müəllimin yeni rolu, təhsilin keyfiyyətinə nəzarət, təhsildə müxtəlif alət və texnologiyalardan istifadə daxildir. Müasir məktəb təhsili bu gün tədrisdə yeni formalar, metodlar, texnologiyalar tələb edir. Təbii ki, ən çox yayılmış üz-üzə dərs təhsil müəssisələrində ən məqbul və əlçatandır. Lakin pandemiya zamanı təhsil təşkilatları müxtəlif platformalarda distant təhsil təşkil etməyə məcbur oldular: *Moodle, NES, Sirius, Projection, Study.online* və s. Bütün müasir platformalarda şagirdləri onlayn sınaqdan keçirmək üçün güclü vasitə var. Bütün bunlar müəllimdən distant dərsə ciddi hazırlaşmağı tələb edir [33, s.136].

Müasir məktəbdə distant dərslərin bir neçə növü var: yeni materialın izahı, dərs-mühazirə, dərs-biliyin möhkəmləndirilməsi, *ZOOM* videokonfransı çərçivəsində dərs-seminar. Amma distant təhsil zamanı ən vacib şey “dərs” sözüdür. Distant təhsil dərslərində rahat yaradıcı atmosfer yaratmaq, şagirdlərin motivasiyasını formalaşdırmaq vacibdir, ona görə də onlayn təhsil əməkdaşlığı, müxtəlif fəaliyyət növlərinin kombinasiyası zəruridir. Ancaq distant dərslərin təhsil məqsədlərini unutmamalıyıq: şagirdlərin mənəvi keyfiyyətlərinin inkişafı, özünü inkişaf etdirməyə və özünü təkmilləşdirməyə qadir olan yaradıcı şəxsiyyətin formalaşması. Buna əsaslanaraq müasir ümumtəhsil məktəbi distant təhsil dövründə öz müqəddəratını təyin etmək, özünü tanımaq, öz qabiliyyət və imkanlarını reallaşdırmaq üçün tədris prosesində lazımı şərait yaratmalıdır.

Ədəbiyyat müəllimləri üçün distant təhsildə bədii mətni oxumaq videokonfrans zamanı qeyri-sabit əlaqə səbəbindən çətinləşir, əsərin təhlili qısa

təkrarla əvəz olunur. Ədəbiyyat müəllimləri ədəbiyyatın tədrisi prosesində bədii sözün, mətnin qüdrəti ilə şagirdlərin inkişafına təsir göstərir, onları bəşəriyyətin mənəvi təcrübəsi ilə tanış edir, əxlaqi bilikləri çatdırır. Bədii ədəbiyyatı öyrənən orta məktəb şagirdləri təkcə xalqın adət-ənənələri haqqında deyil, həm də insanlara xas olan əxlaqi-mənəvi keyfiyyətlər haqqında təsəvvür əldə edirlər.

Müasir ədəbiyyat dərslərinin məğzini müəllimlə şagirdin, yazıçı ilə oxucunun dialoqu təşkil edir ki, bu dialoqun məqsədi şagirdlərə təkcə bilik vermək deyil, əsas odur ki, onları düşünməyə öyrətmək, fəal həyat formalaşdırmaqdır[12, s.123]:

- ədəbiyyatın dialoq əsasında tədrisi məktəbdə təhsil problemlərini konstruktiv həll etməyə, şagirdlərin müstəqil yaradıcılıq fəaliyyətinə həvəsini artırmağa imkan verir;

- hər bir şagirdə öz potensialını üzə çıxarmaq, yaradıcılıq qabiliyyətlərini göstərmək, müəllifin fikir və təcrübələrinə cavab vermək, tolerant olmaq imkanı verir;

- öz dəyərlərinə və maraqlarına sahib olmaq, eyni zamanda digər insanların mövqe və dəyərlərinə hörmət etmək imkanı verir.

Müasir təhsil sistemində distant təhsil texnologiyaları mühüm yer tutmağa başlamışdır ki, bu da əsasən informasiya və telekommunikasiya şəbəkələrinin köməyi ilə distant formada şagird və müəllimlərin qarşılıqlı əlaqəsində həyata keçirilən təhsil texnologiyaları kimi başa düşülür. Distant təhsil texnologiyalarından istifadə müəllim və şagirdlər arasında qarşılıqlı əlaqənin keyfiyyətə yeni səviyyəsidir. Müasir cəmiyyət davamlı özünü inkişaf etdirməyə və təhsil almağa yönəlmiş sonsuz informasiya axınında naviqasiya etməyi bacaran fəal insan tələb edir. Belə bir vəziyyətdə müəllimin üzərinə yeni funksiya düşür - biliyin “dirijoru”, köməkçi və məsləhətçi rolu. Bilik artıq məqsəd kimi deyil, şəxsi inkişaf yolu kimi çıxış edir. Müasir reallıq müxtəlif elektron informasiya və təhsil resurslarını, informasiya və telekommunikasiya texnologiyalarını, şagirdlərin yerləşdiyi yerdən asılı olmayaraq təhsil proqramlarını tam mənimsəməsinə imkan verən müvafiq texnoloji vasitələri özündə birləşdirən distant təhsil

texnologiyalarından istifadə etməklə təhsil proqramlarını həyata keçirməyə imkan verir. Klassik təhsil sistemində distant təhsil texnologiyalarından istifadənin məqsədi yaşayış yeri, sosial vəziyyət və sağlamlıq vəziyyəti təhsilin əlçatanlığına təsir göstərə bildiyi halda şagirdlər üçün keyfiyyətli təhsilin mövcudluğunu təmin etməkdir.

Distant təhsil, əyani təhsil kimi, əsasən kurikulumun, dərsləyin işlənilib hazırlanmasını, dərslər təlimatlarının istifadəsini və müəllimin ətraflı təlimatlarını əhatə edir. Materialın distant təqdimatını planlaşdırarkən nəzərə almaq lazımdır ki, şagirdlər yeni materialı qavrayır, onu fərdi və nəzarətsiz şəkildə real vaxtda, hazırlıq və öyrənmə dərəcələrindən asılı olaraq birləşdirirlər. Distant təhsil texnologiyalarından istifadə edərək müəllim aşağıdakı vəzifələri həll edir[26, s.88]:

- ✓ Öyrənmə motivasiyasının artırılması;

- ✓ Kompüterin və İnternetin texniki imkanlarından istifadəni tələb edən müxtəlif əlavə məlumat mənbələri ilə işləmək bacarığının inkişafı yolu ilə şagirdlərin idrak fəaliyyətinin inkişafı;

- ✓ Tədris prosesində şagirdlərin müstəqilliyinin inkişafı.

Ədəbiyyatın tədrisi prosesində əksər müəllimlər təqdimatlardan, video və audio fayllardan, müxtəlif mövzular üzrə testlərdən, elektron dərsləklərdən və simulyatorlardan, səsli diktə və təqdimatlardan, elektron ensiklopediyalardan, linqvistik və ədəbi saytların materiallarından və s. istifadə edirlər. Bütün bu materiallar həm sinifdə, həm də şagirdə istiqamət verən distant təhsil prosesində istifadə edilə bilər. Ədəbiyyat dərsləri tədqiq olunan əsərlər üçün illüstrativ material kimi videomateriallara baxılmasını təşkil etməyə, müəllif təfsirini müqayisə etməyə, bədii mətnin fraqmentləri ilə video fraqmenti müqayisə etməyə, əsərin süjet xəttini bərpa etmək üçün tapşırıqları yerinə yetirməyə, təhlil etməyə imkan verir. Bu cür mühazirələrə baxmağın nəticəsi baxılan materialın abstraktıdır. Şagirdlər distant texnologiyaların köməyi ilə bilik, bacarıq və vərdişlərinə nəzarət edə bilərlər:

1. Çoxsəviyyəli

onlayn

testlər

-

<https://www.testbook.az/test/subject/7/testler-edebiyat>

2. Didaktik

materiallar

<https://www.login.az/products/books?query=%C6%8Fd%C9%99biyyat>

3. Nəzarət və ölçü materialları - <https://www.google.az/>

Distant təhsil metodları mütləq Azərbaycan ədəbiyyatı dərslərində şagirdlərin ənənəvi fəaliyyətlərini əhatə etməlidir: dərsliklə işləmək, dəftərlərdə yazmaq, şifahi sorğu, illüstrasiyalar yerinə yetirmək, oxumaq, təkrar danışmaq, mətni təhlil etmək, müxtəlif yaradıcılıq işləri aparmaq və s. Beləliklə, distant təhsil birbaşa şagird-müəllim əməkdaşlığını tam əvəz edə bilməz, lakin düzgün istifadə edildikdə təhsil proqramlarının həyata keçirilməsində yaxşı köməkçi olur. Məsafə və sağlamlığa qənaət edən texnologiyaların rəasional birləşməsi ilə bu, açıq nəticələr verir, bunlardan əsası öyrənmə motivasiyasının artmasıdır. Ənənəvi təhsildə distant təhsil texnologiyalarından istifadə qarşılıqlı əməkdaşlıq mühiti yaratmağa kömək edir, şagirdin müəllim tərəfindən dəstəyini hiss etməyə imkan verir, tədris prosesinin iştirakçıları arasında daha etibarlı münasibətlərin qurulmasına və bununla da fərdiləşdirməyə kömək edə bilər. Distant texnologiyalardan istifadə təcrübəsi bu cür təlimin bir sıra üstünlükləri haqqında danışmaq hüququ verir:

- Şagirdlər üçün “çarpaz” məlumat əldə edilir, çünki bu, kompüterin texniki imkanlarından, İnternet resurslarından istifadə edərkən alternativ məlumat mənbələrinə çıxış imkanlarını açır;

- müəllim tərəfindən şagirdlərə müxtəlif dəstəyin təşkilini nəzərdə tutan təlim prosesinin fərdiləşdirilməsi;

- avtomatlaşdırılmış təlim və sınaq sistemlərindən, özünə nəzarət tapşırıqlarından və s. istifadə imkanları hesabına təhsil prosesinin keyfiyyətinin və əlçatanlığının artırılması;

- şagirdlərin özünü-təşkilini, müasir kompüter texnologiyaları ilə qarşılıqlı əlaqəni artırmaqla yaradıcı və intellektual potensialının inkişafı [28, s.19].

Distant texnologiyalarından istifadə müəllimi daimi özünü-təhsil və özünü inkişaf etdirməyə stimullaşdırır, çünki bu, aşağıdakı bacarıqları özündə cəmləşdirir:

- müxtəlif elektron kataloqlarda, verilənlər bazalarında, məlumat axtarış sistemlərində axtarış aparmaq;
- müasir multimedia texnologiyalarından istifadə etməklə məlumatın saxlanması, təhlilini və təqdimatının adekvat formalarının seçilməsini təşkil etmək;
- xüsusi yaradıcı və problemlə vətəfələrin həllində əldə edilən məlumatlardan istifadə etmək [28, s.25].

Azərbaycan Respublikasının ərazisində yeni növ koronavirus (COVID-19) pandemiyasının yayılmasının qarşısının alınması məqsədi ilə 2020-ci il mart ayının 3-dən bütün təhsil müəssisələrində tədris prosesi müvəqqəti dayandırılmışdır. Bu proses dünya ölkələrinin əksəriyyətində baş verdiyindən, YUNESKO təhsildə yarana biləcək fasilələrin qarşısını almaq üçün distant təhsil proqramlarından istifadəni tövsiyə etmişdir. Koronavirus infeksiyasının yayılması kontekstində müəllimlər distant təhsilə yiyələnmək zərurəti ilə üzləşdilər. Sınıf-dərs tədris sistemindən keçid çoxları üçün qeyri-adi olsa da, eyni zamanda, onlara mobillik və yeni tədris metodunu tez və səmərəli təşkil etmək bacarığını, şagirdləri bu prosesə cəlb etmək bacarığını nümayiş etdirməyə imkan verdi. Azərbaycan ədəbiyyatı dərslərinin distant tədrisi təşkil edilərkən distant təhsil mühitində ünsiyyət bacarıqlarını, şagirdlərin özünü təşkili və tədqiqat bacarıqlarını inkişaf etdirən üsullar ön plana çıxmışdır. Bu üsullardan biri də layihə üsuludur. Məhz, distant təhsil İKT ilə səriştəli işin formalaşmasına töhfə, qeyri-standart, yaradıcı tapşırıqlardan istifadə üçün daha çox imkanlar verdi. Məlumdur ki, ədəbiyyat dərsləri ilk növbədə əsərin oxunması və müzakirəsi, müəllim və sınıf yoldaşları ilə canlı dialoqdur. *ZOOM* platformasındakı videokonfrans rejimində digər şagirdlərin mikrofonlarını söndürməklə birbaşa şagird ilə ünsiyyət qurmaq, həmçinin dərslərin videoçəkilişini çəkib, dərslərdə iştirak etməyənlərə çatda göndərmək imkanı əldə edildi.

İnternet dərsləri vasitəsilə nəzəri materialı mənimsəyərkən daha çox *NES* portalının resurslarından istifadə edilmişdir, çünki oradakı video dərslər qısa, tutumlu, aydınlığa əsaslanır. Bundan əlavə, şagird müəllimə videomaterialın

qavranılması ilə bağlı məlumatlılıq dərəcəsini müəyyən etməyə imkan verən yeni material üzrə kiçik testdən keçə bilər. Nəzarət tapşırıqları və fərdi *NES* təlim tapşırıqları da nəzarət və əks etdirmə mərhələsində istifadə edilə bilər. Distant texnologiyalardan istifadə müəllimlə şagird arasında çevik, effektiv qarşılıqlı əlaqə modelini qurmağa, əlçatan bazanın formalaşdırılmasına imkan verir [31, s.95].

Distant təhsil texnologiyalarının və təhsil prosesinin ixtisaslı uyğunlaşdırılmasının köməyi ilə bir şəxs ənənəvi təhsil formalarında əldə edilən keyfiyyətdən aşağı olmayan təhsil almaq imkanı əldə edir. Tədqiqat ədəbiyyatında distant təhsilin öyrənilməsinin bir neçə aspektinin müəyyən edilməsi qanunauyğundur: psixoloji, mədəni, metodik, sosial-fəlsəfi, distant təhsilin yeni təhsil mərhələsi kimi dərk edilməsi. Lakin bu cür layihələrin uğurla həyata keçirilməsi üçün tək-cə texniki baza deyil, həm də müəllimlərin metodik hazırlığı tələb olunur, çünki distant təhsil forması kimi biliklərin təqdim edilməsinin, şagirdlərin idrak fəaliyyətinin təşkilinin və tədris metodlarının seçilməsinin fərqli üsulunu tələb edir. V.İ.Snequrova qeyd etdiyi kimi: “Məktəblilər üçün distant təhsilin tətbiqi ilə bağlı ilk təcrübə göstərdi ki, müəllimlərin əksəriyyəti bu iş formasına hazır deyil” [35, s.60].

Pandemiya dövründə ölkəmizdə təhsilənlərə proqram materiallarını öyrənmələri “Virtual məktəb” platformasından və teledərslərdən yararlanmaqla təhsilin davamlılığı və fasiləsizliyinin təmin edilməsi istiqamətində müvafiq tədbirlər həyata keçirilmişdir. V-IX siniflər üzrə Azərbaycan ədəbiyyatı dərslərlərindən bir neçə nümunə üzrə distant dərslərin təşkilinə nəzər yetirək.

VI sinif Azərbaycan ədəbiyyatı dərslərində yer alan “Əsərdəki obrazların başlıca xüsusiyyətləri baxımından müqayisəsi” mövzusu Nəriman Süleymanovun “Birinci cığır” hekayəsi nümunəsində tədris edilir. Bu dərsi distant formada diqqətinizə təqdim edirik.

Müəllim: Salam. Bu günkü dərslərin mövzusu “Əsərdəki obrazların başlıca xüsusiyyətləri baxımından müqayisəsi”dir. Bəzi bədii əsərlərdə obrazlar zahiri görkəm və ictimai mövqe baxımından müfəssəl təsvir edilir. Bəziləri görüntülərin iştirakı ilə baş verən hadisələrdən bəhs edir. Təsviri mətnlərdə və rəvayət olunan

əsərlərdə təsvir olunan şəkilləri necə öyrənmək lazım olduğunu artıq bilirsiniz. Siz həmçinin təsvirlərin xüsusiyyətlərini ümumiləşdirməklə onlar haqqında mühakimə yürütməyi öyrənmisiniz. İndi Nəriman Süleymanovun “Birinci cıdır” hekayəsinin oxusuna başlamazdan əvvəl hazırlıq işləri aparmaq lazımdır. Sizə təqdim edilən şəklin təhlili ilə bağlı əldə etdiklərinizi müqayisə edəcək və mühakimələrinizi əsaslandıracaqsınız. İnsanları xüsusiyyətlərinə görə mühakimə etmək və onlarla münasibət qurmaq mühüm həyat bacarığıdır. Elə əsərlər var ki, orada təsvirlər dəqiq təsvir olunmur. Söhbət yalnız onlardan gedir. Beləliklə, obrazlar müxtəlif formalarda oxucuya təqdim oluna bilər. Əsas obrazları müəyyənləşəndən sonra onlar haqqında məlumat toplamaq məqsədilə aşağıda təqdim edilən sxemə əsasən şagirdlərdən dəftərdə qeydlər aparmaq tələb olunur [5, s.101].

The diagram is a template for character analysis, featuring two columns of boxes and speech bubbles. The left column contains four boxes: a thought bubble labeled 'Düşüncələr', a starburst labeled 'Hərəkətlər', a rounded rectangle labeled 'Məqsəd', and a rectangle labeled 'Başqaları onun haqqında nə deyir'. The right column contains four boxes: a speech bubble labeled 'Söylədikləri', a heart labeled 'Hisləri', a rounded rectangle labeled 'Xarici görkəminin təsviri (portret cizgiləri)', and a rectangle labeled 'Başqa mühüm məlumatlar'. Each box and bubble has horizontal lines for writing.

Müəllim: Nəriman Süleymanovun “Birinci cıdır” hekayəsi

Südabə xala hər zaman səhər tezdən oyanar, uşaqları qalxanadək lazım olan işləri görür, onlar üçün səhər yeməyi hazırlayardı. Bu səhər də hamıdan qabaq oyandı. Qalxmaq istədi, amma gördü canı ağrıyır, durmağa da həvəsi yoxdur. Bildi ki, xəstələnib. Yerinin içində astadan öz-özünə danışdı:

- Mən durmasam, iş aşmaz. Gedim bulaqdan su gətirim. Çay qoymaq lazımdır. Hələ uşaqlar əl-üzlərini də yuyacaqlar.

Sən demə, evdə qoca nənə oyaq imiş.

- Ay Südabə, yaman qar yağıb, - dedi, - əynini qalın elə.

Canında üşütməsi olan Südabə xala dedi:

- Tərs kimi özüm də xəstələnmişəm.

- Eləsə, durma yerindən! - qoca nənə Südabə xalanın qalxmasına etiraz etdi.

- Bəs evin işi necə olsun?

-Maşallah yekə uşaqlardır. İndi onları qaldıraram. Hərəsi bir işin qulpundan yapışar. Mən özüm də evdə... Südabə xala razılaşıb yerinə uzandı. Qoca nənə durub geyindi. Sonra nəvələrindən birinin çarpayısına yaxınlaşdı və onu dümsüklədi:

- Elxan! Elxan! Dur get bulaqdan su gətir, çay qoyaq, xörək hazırlayaq.

Elxan durdu, bir dəqiqənin içində geyindi, vedrəni götürüb eşiyə çıxdı və tezcədə əsə-əsə içəri gəldi.

- Boyy, o qədər qar yağıb ki! - dedi, - yol-iz görünmür. Qoy bulağa iz düşsün, sonra gedərəm.

Qoca nənə o biri nəvəsinə yaxınlaşdı...

- Kamran! Kamran! Dur get bulaqdan su gətir, çay qoyaq, xörək hazırlayaq.

Kamran oyanıb qalxdı, tezcə əsə-əsə içəri gəldi.

- Boyy, o qədər qar yağıb ki! - dedi, - yol-iz görünmür. Qoy bulağa iz düşsün, sonra gedərəm.

Qoca nənə indi də o biri nəvəsinin çarpayısına yaxın durdu:

- Nargilə! Ay Nargilə! Dur get bulaqdan su gətir, çay qoyaq, xörək hazırlayaq. Heç əl-üz yumağa da suyumuz yoxdur.

Nargilə durub geyindi, balaca küzəni çiyinə alıb eşiyə çıxdı, tezcədə geri qayıtdı.

- Boyy, o qədər qar yağıb ki! - dedi, - yol-iz görünmür. Qoy bulağa iz düşsün, sonra gedib gətirərəm.

Qoca nənə lap dilxor oldu. Qorxurdu ki, gedə, yolda-izdə qara batıb qala. Bəs indi necə etsin?! Məcbur olub balaca nəvəsinin yatdığı çarpayıya yaxınlaşdı.

- Ay Aslan! Aslan! Dur get, bulaqdan su gətir, çay qoyub içək. Evdə birgilə də suyumuz yoxdur.

Aslan yerindən sıçrayıb qalxdı. Tezcə geyindi. Vedrəni götürüb eşiyə çıxdı. Qoca nənə ilə Südəbə xalanın gözü qapıda qalmışdı. Onlara elə gəlirdi ki, Aslan da indicə geri qayıdacaq. Bir az keçmişdi, qoca nənə pəncərənin qarşısına gəldi. Bulağa gedən qarlı yola baxdı. Ayaqlarına uzun boğaz çəkmə geyinmiş nəvəsinin qara bata-bata getdiyini görcək xoşbəxtliklə gülümsədi və ürəyində dedi:

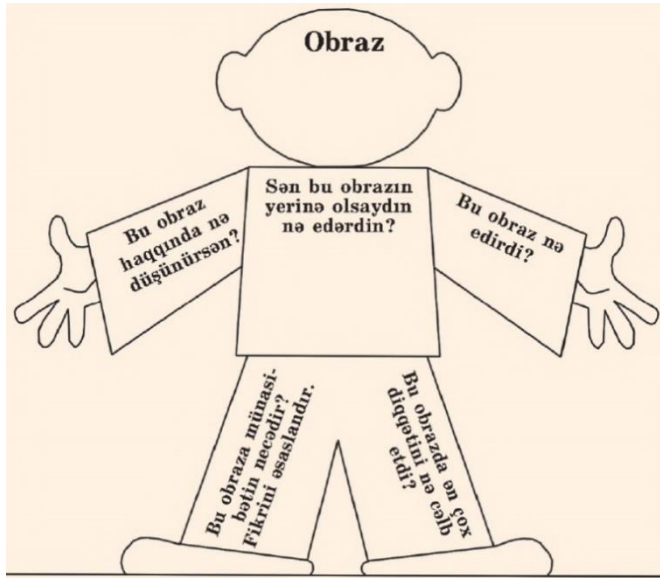
- Mənim qoçaq balam, oxumaqda da, işdə də mənim birinci balam [5, s.102-103].

Müəllim: Hekayənin oxunması bitdi. Sizlərə suallar verəcəm. Görək hekayəni necə başa düşmüşüz[5, s.103]:

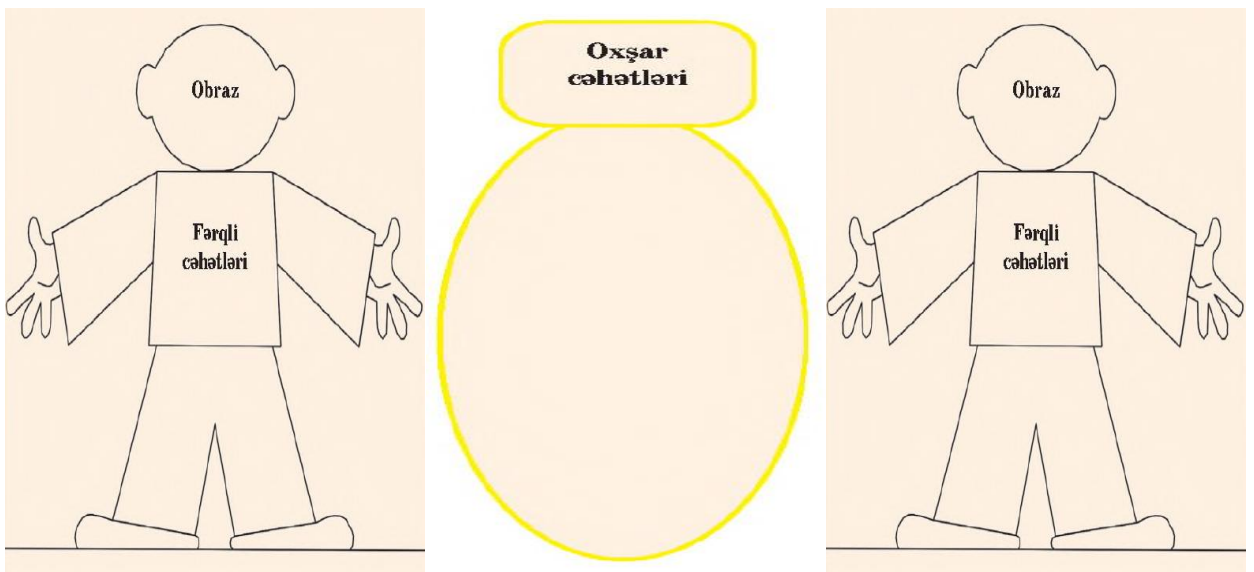
- Sənin həyatında belə bir hadisə olubmu?
- Deyə bilərsənmi, bundan sonar hansı hadisələr baş verəcək?
- Aslanın cəsarəti səndə hansı hisləri oyatdı?
- Balaca Aslan öz hərəkətləri ilə sənə nə öyrətdi?

Müəllim şagirdlərlə sual-cavabdan sonar mövzu ilə bağlı onlara tapşırıqlar verir.

Tapşırıq1. Təqdim edilən sxemdən istifadə etməklə hekayənin obrazlarını davranış və əməllərinə görə səciyyələndir. Onlar haqqında əsaslandırılmış mühakimə yürüt [5, s.104].

Tapşırıq2. Hekayədəki obrazların davranış və əməllərinə görə səciyyəvi cəhətlərini müəyyənləşdir, obrazları həmin cəhətlər baxımından qarşılaşdır. Bu zaman “Qarşılaşdırma-müqayisətmə” formasından istifadə et və təqdim edilən sxem üzrə iş apar [5, s.105].

Tapşırıq 3. “Oxuduqdan sonra” təlimatlarına əməl edin. Oxunan mətni qiymətləndirin:

- Əsər hansı janrda yazılıb? Fikirlərinizi əsaslandırın.
- Fikirlər aydın ifadə olundumu? Ümumiyyətlə, özünüzü ifadə tərziniz sizi qane edirmi?

- Oxuduqlarınızı ətrafınızdakı hadisələr və oxuduğunuz digər mətnlərlə uyğunlaşdırın.

- Oxuduğunuz mətni düşünün. Bu işdən hansı nəticəni çıxara bilərik?

- Mətnin sonunda hansı dəyişiklikləri etmək istərdiniz? [5, s.105]

Tapşırıq 4. Hekayədən müəyyən hissəni dəftərinə köçür, aşağıdakı şərti işarələrdən istifadə et [5, s.106].

- səs tonunun qalxması;

- səs tonunun enməsi;

- fasilə.

Verilən tapşırıqlardan sonra müəllim dərsi yekunlaşdırır. Bu dərsin məqsədi məktəblilər arasında hekayə janrının xüsusiyyətləri haqqında fikir formalaşdırmaqdır:

- hekayə janrının nəzəriyyəsi sahəsindən məktəblilərdə fundamental anlayışların formalaşması;

- şagirdləri tərbiyəvi əhəmiyyəti olan nəsr nümunələri ilə tanış etmək;

- şagirdlərin böyüklərin sözüə baxmaları və onlara kömək etmələri haqqında anlayışının formalaşması;

- verilən tapşırıqlara əsasən müstəqil işləmək bacarığının səviyyəsinin artırılması;

- idrak fəaliyyətinin, şəxsi əks etdirmənin, nəzəri və empirik təfəkkürün inkişafı [34, s.52].

Distant təhsildə əsas vəzifələrdən biri şagird ilə müəllim arasında səmərəli qarşılıqlı əlaqə yaratmaqdır. Bu iş rejimində müəllimin vəzifələri aşağıdakı şəkildə müəyyən edilmişdir:

1) şagirdlərlə əlaqə qurmaq: hər bir kurs iştirakçısı özü haqqında qısa video çəkə və xüsusi forumda yerləşdirə bilər;

2) dərslərin keçirilməsinin optimal formalarının seçimi: *MOODLE* elektron mühiti tədbirlərin keçirilməsi üçün geniş imkanlar təqdim edir: forum, söhbət, testlər və anketlərin yaradılması, qrupla iş imkanları, qrafik, audio və video obyektlərdən, təqdimatlardan istifadə;

- 3) şagirdlər üçün metodiki tövsiyələrin hazırlanması: şagirdə tapşırığı necə yerinə yetirmək barədə aydın təlimatlar verilməlidir - işin həcmi, dizayn tələbləri;
- 4) dərslərin mövzusu üzrə şagirdlərin müstəqil işlərinin əlaqələndirilməsi;
- 5) onlayn və oflayn rejimlərdə dərslərin təşkili və keçirilməsi;
- 6) şagirdlərin fəaliyyətinin nəticələrinin qiymətləndirilməsi: forumlarda şagirdlərlə işləmək, onların testlərini şərh etmək şagirdlərə müəllim tərəfindən idarə olunduğunu hiss etməyə imkan verəcəkdir [37, s.195].

Distant dərslərdə linqvistik hadisələrin, anlayışların oxşar və fərqli cəhətlərini təhlil etmək üçün evristik xarakterli idrak tapşırıqları mövzunun öyrənilməsinin müxtəlif mərhələlərinə daxil edilə bilər. Şagirdlər linqvistik materialla işləyir, məntiqi müqayisələr vasitəsilə müəllimin rəhbərliyi altında öz biliklərini artırır. Məsələn, iki hekayə tədqim edildikdə və onların təhlilini apararkən şagirdlər müəyyən xüsusiyyətləri ayırd etməkdə çətinlik çəkirlər. Burada “*Euler Circles*” texnikasından istifadə edə bilərsiniz. Bu nədir? Dairə anlayışın vizual təsviridir. İki hekayə - bunlar dairələrdir. Dairələrin yeri fərqli ola bilər: üst-üstə düşə bilər, təsadüf nöqtələri olmaya bilər və ya kəsişə bilər və s. Şagirdlər müəyyən müqayisə obyektlərini bir sıra əsaslarla təhlil etməli, təmas və fərqlilik nöqtələrini tapmalıdırlar. *TRIZ*-in bəzi üsulları - Q.S.Altşuller tərəfindən hazırlanmış ixtiraçılıq problemlərinin həlli nəzəriyyəsi fəal şəkildə istifadə edilmişdir [36, s.87].

Məsələn, “Bəli-Xeyr” oyunu mövzuya uyğun olan termin, anlayış, tərif haqqında düşünməyə sövq edir. Bu oyun lazımi məlumatları əldə etmək üçün aydın sual vermək bacarığını inkişaf etdirməyə kömək edir. Bu cür tapşırıqları tərtib edərkən nəzərə almaq lazımdır ki, tapşırıq maraqlı, düzgün tərtib edilməli, müəyyən ziddiyyətlər ehtiva etməli, eyni zamanda əlçatan, başa düşülən, müxtəlif mürəkkəblik səviyyələrini ehtiva etməlidir. Bu cür üsullardan istifadə edilən tapşırıqlar aydınlığı ilə seçilir, mənimsənilmiş məlumatların modelləşdirilməsinə kömək edir və mücərrəd düşüncəni inkişaf etdirir.

Şagirdlər özlərini qısaca müəllim kimi hiss etməyə imkan verən aktiv iş növlərini çox sevir. Bu iş növü müxtəlif dərslər üçün uyğundur, hətta

mövzu üzrə öyrənilənlərin təkrarı olsa, bütün dərsi əhatə edə bilər. Ədəbiyyat dərslərində nəticə əldə etməyə yönəlib və dərslərin yeni formatda həyəcanlı qalması üçün şagirdlərin metafənni kompetensiyalarını inkişaf etdirən üsullar ön plana çıxır. Ən çətini birinci mərhələdir - şagirdin dərse müstəqil hazırlığı, materialla tanışlıq. Müəllim tapşırıq göndərir: yazıçının tərcümeyi-halını öyrənmək, əsəri təkbaşına və ya ailəsi ilə oxumaq, onun ilk təəssüratlarını bölüşmək (yazılı), mühüm epizodları vurğulamaq, bir sıra suallara cavab vermək. Bu mərhələdə “Daxil et” texnikasından - şagirdlərin oxumağa marağını qoruyan aktiv oxu metodundan istifadə edə bilərik. Şagirdlər mətni (və ya onun keçidini) xüsusi simvollarla qeyd edirlər[30, s.308]:

“+” - bu mənim üçün yenidir;

“~” - mən bunu bilirdim;

“-“ - bu mənim bildiklərimlə ziddiyyət təşkil edir;

“?” - mən bu barədə daha çox bilmək istəyirəm.

Eyni hazırlıq (dərs üçün) mərhələsində şagirdlər “Klaster” texnikasından da - müəyyən xüsusiyyətlərə malik müstəqil vahid kimi qəbul edilə bilən bir neçə homojen elementin birləşməsindən istifadə edə bilərlər. Şagirdlər məlumatları “dairələr” klasteri şəklində düzülür. Bütün “dairələr” arasında məntiqi əlaqə olmalıdır. İstənilən “klaster”də “şüaların” “dairələrə” getdiyi bir başlanğıc nöqtəsi var. Bu texnika şagirdlərə öyrənilən nəsr əsərinin personajlarının əsas xüsusiyyətlərini strukturlaşdırmağa kömək edir. Videokonfrans zamanı şagirdlər öz təəssüratlarını bölüşür, suallar verir, illüstrasiyalar nümayiş etdirir, “sxemlər” layihələrini müdafiə edir, çarpaz müzakirələrdə iştirak edirlər [29, s.66].

Bir çox ölkələrdə tətbiq olunan dərs metodlarının araşdıraraq Azərbaycan ədəbiyyatı dərslərində distant formada aşağıdakı üsulları tətbiq etməyi təklif edirik[32, s.81]:

1. düşüncə yolu;
2. balıq sümüyü;
3. səhnələşdirmə.

“Düşüncə yolu” müəyyən sxemə malikdir, ona görə qəhrəmanın obrazını aşağıdakı kimi açıyıq[32, s.89]:

- Bir isim;
- İki sifət;
- Üç fel;
- İfadə;
- İsmi sinonimi.

“Balıq sümüyü” metodu şagirdlərə əsərin qəhrəmanlarının hərəkətlərinin səbəb-nəticə əlaqələrini və motivlərini müəyyən etməyə imkan verir. Bu zaman qəhrəmanın obrazını aydın şəkildə açmağa kömək edir. “Balıq sümüyü” metodunun strukturu belədir[32, s.94]:

- “Balığın başı” - problemdir;
- “Balıqların yuxarı sümükləri” - mövzunun əsas anlayışları və problemə səbəb olan amillərdir;
- “Aşağı sümüklər” - səbəbin mövcudluğunu təsdiqləyən işdən gələn faktlardır;
- “Balığı quyruğu” - nəticələrdir.

“Balıq sümüyü” texnikasından həm vəziyyəti təhlil etmək, həm də dərs boyu istifadə etmək olar. Şagirdlər müstəqil olaraq birinci mərhələdə balıq sümüyü tərtib edib müəllimə göndərə bilirlər. Digər bir texnika canlı və onlayn formatda olan səhnələşdirmə texnikasıdır. Əvvəllər şagirdlərə personajların dialoqlarını yazmaq, səhnə istiqamətləri yaratmaq, hərəkətin vaxtını və yerini təsvir etmək tapşırığı verilir. Bu zaman isə şagirdlər onlayn dərsin verdiyi bütün imkanlardan istifadə edirlər: fon bəzəkləri, valideynlərin qarderobundan kostyumlar, ekranda bıqları və eynəkləri uğurla “yapışdırırlar” [32, s.105].

Müasir dərs ənənəvi tədris metodları ilə müasir pedaqoji texnologiyaların birləşməsidir. Bu texnoloji üsullar isə şagirdin yaradıcı, intellektual inkişafına şərait yaradır, əməkdaşlıq və birgə yaradıcılıq təliminə imkan yaradır. Distant təhsil bizi dərsə fərqli bucaqdan baxmağa vadar etdi, təhsil tarixində yeni problemləri, məsələn, yeni müəllim vasitələrinin axtarışını üzə çıxardı. Ancaq bir

şey vacib olaraq qalır: ənənəvi dərslər, ilk növbədə, müəllimlə şagirdin dialoqudur. Onlayn dərslər isə təbii ki, canlı ünsiyyəti əvəz edə bilməz.

NƏTİCƏ

Orta ümumtəhsil məktəblərində ədəbi təhsilin vəzifə və məqsədləri şəxsiyyətin intellektual inkişafı, xalqına və vətəninə layiqli vətəndaş kimi yetişdirilməsidir. Ədəbiyyat kursunun ən vacib komponenti Azərbaycan müəlliflərin əsərləri ilə tanışlıqdır. Azərbaycan ədəbiyyatının müvəffəqiyyətlə öyrənilməsi şagirdlərin ədəbi təhsili və ədəbi inkişafı, öz ölkəsinin gələcək vətənpərvərlərinin tərbiyəsi üçün möhkəm zəmin yaradır, buna görə də kursun əsas məzmunu Azərbaycan ədəbiyyatının tarixi hərəkatında və ənənələri ilə əlaqəsidir. Azərbaycan ədəbiyyatının öyrənilməsi kursu böyük bir dövrü əhatə edir.

Ədəbi janrlar içərisində nəsr nümunələri xüsusi yer tutur. Bugünkü mürəkkəb mədəni-ideoloji mübarizə şəraitində şagirdlərin bilik, bacarıq və vərdişlərinin formalaşmasında müasir Azərbaycan nəsr nümunələrinin seçilməsi və onların dərslərə salınması, yetişməkdə olan nəsle tədris olunması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Yaddaş məktəbindən düşüncə məktəbinə, ənənəvi təhsil proqramlarından yeni fənn planlarına, müasir metod və formalara keçidi şərtləndirən ictimai şüur və münasibətlər hər bir fənn üzrə yeni yol strategiyasını müəyyən etmişdir. Bu cür nəsr nümunələrinin, məktəbdə təhsilin məzmununun milli və ümumbəşəri dəyərlər əsasında seçilməsi xalqın gələcək inkişafını, təhsilin keyfiyyətini, rifahını təmin edəcək əsas keyfiyyət amilinin yaradıcısıdır. Şagird şəxsiyyətinin, həmçinin təfəkkürünün inkişafı ölkənin əmək bazarını, intellektual sferasını təmin edəcək və rəqabətqabiliyyətli kadrların hazırlanmasını şərtləndirəcək meyarlar olacaqdır.

Ölkənin qarşısında duran strateji vəzifə sosial-iqtisadi həyatın müasirləşdirilməsi və onun qabaqcıl dünya təcrübəsinə uyğunlaşdırılması yolu ilə davamlı iqtisadi inkişafın təmin edilməsi və əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsidir. Modernləşmə, ilk növbədə, ölkənin sosial-iqtisadi həyatında qabaqcıl texnologiyaların və idarəetmə üsullarının, elmi nailiyyətlərə əsaslanan innovasiyaların uğurla tətbiqi ilə əlaqədardır. Müasir Azərbaycan nəsr nümunələrinin sistemli və müqayisəli tədrisi ədəbiyyat fənninin səviyyəsini yüksəltməyə, standartları daha effektiv gerçəkləşdirməyə və şagird marağını təmin etməyə xidmət edir.

Apardığımız araşdırmanın aşağıdakı nəticələrini təqdim edirik:

1. Hekayə janrının V-IX siniflər arasında təqdimatının vacibliyi (hekayə janrında verilmiş materialın hissə-hissə, mərhələ-mərhələ və ya ixtisarla verilməsi) V-VI siniflərdə ixtisarla, VII-VIII siniflərdə hissə-hissə, IX sinifdə isə hekayənin tam dolğun verilməsidir. Bu da dərsləklərin tərtibatı zamanı dərslək tərtibatçısından böyük metodiki səriştə tələb edir.

2. V-IX siniflərdə Azərbaycan ədəbiyyatı dərsləklərində istifadə olunan hekayə janrının nümunələri müəyyən edilmişdir. V sinifdə şagirdlərə Azərbaycan ədəbiyyatından tədris olunan hekayələr bunlardır: Maqsud İbrahimbəyovun “Püstə ağacı” hekayəsi, Elçin Hüseynbəylinin “Firuzə qaşlı xəncər” hekayəsi, Süleyman Rəhimovun “Qara torpaq və sarı qızıl” hekayəsi və Abdulla Şaiqin “Köç” hekayəsi. VI sinifdə şagirdlərə Azərbaycan ədəbiyyatından tədris olunan hekayələr bunlardır: Mikayıl Rzaquluzadənin “Vurğun baxışlarla” hekayəsi, Abdulla Şaiqin “Köç” hekayəsindən “Kərim baba” və “Ayrım qızı” parçaları, Nəriman Süleymanovun “Birinci cıgır” hekayəsi, Sabir Əhmədlinin “Dərs” hekayəsi, Mir Cəlalin “Dərsimi yaz” hekayəsi, Zahid Xəlilin “Zeynalabdin” hekayəsi, Əli Səmədlinin “Qanlı bənövşə” hekayəsi, İlyas Əfəndiyevin “Zəmidə bir turac səslənirdi” hekayəsi, Sevinc Nuruqızının “Ağabəyim ağa” hekayəsi, Mirzə İbrahimovun “Bağban Rövşən” hekayəsi, Əli Vəliyevin “Nənənin söhbəti” hekayəsi, Hüseyn Abbaszadənin “Barıt iyi” hekayəsi, Əkbər Qocayevin “Tanrının erməğanı” hekayəsi və Mustafa Çəmənlinin “Qurban bayramı” hekayəsi. VII

sinifdə şagirdlərə Azərbaycan ədəbiyyatından tədris olunan hekayələr bunlardır: Mehdi Hüseynin “Odlu qılınc” hekayəsi, Mirzə İbrahimovun “Azad” hekayəsi, Zahid Xəlilin “Sonuncu güllə” hekayəsi, Mikayıl Rzaquluzadənin “Babəkin andı” hekayəsi, Abdulla Şaiqin “Usta Bəxtiyar” hekayəsi, Süleyman Sani Axundovun “Nurəddin” hekayəsi, Ənvər Məmmədخانlının “Qızıl qönçələr” hekayəsi, Elçin Hüseynbəylinin “Nəvə” hekayəsi, Bayram Həsənovun “İki bala” hekayəsi və İlyas Əfəndiyevin “Şəhərdən gələn ovçu” hekayəsi. VIII sinifdə şagirdlərə Azərbaycan ədəbiyyatından tədris olunan hekayələr bunlardır: Cəlil Məmmədquluzadənin “Qurbanəli bəy” hekayəsi, Əbdürrəhimbəy Haqverdiyevin “Bomba” hekayəsi, Abdulla Şaiqin “Məktub yetişmədi” hekayəsi və Yusif Vəzir Çəmənəminlinin “Zeynal bəy” hekayəsi. IX sinifdə şagirdlərə Azərbaycan ədəbiyyatından tədris olunan hekayələr bunlardır: Abdulla Şaiqin “Anabacı” hekayəsi, Yusif Vəzir Çəmənəminlinin “Zeybək qızı” hekayəsi, Seyid Hüseynin “İki həyat arasında” hekayəsi, Mir Cəlalin “Vətən yaraları” hekayəsi, İsmayıl Şıxlının “Namərd gülləsi” hekayəsi, İsa Hüseynovun “Zəhər” hekayəsi, Elçinin “Talvar” hekayəsi, Qılman İlkinin “İntiqam” hekayəsi və Sabir Əhmədovun “Dənizdən gələn səda” hekayəsi.

3. Fəal dərslərin ümumi quruluşu barədə məlumat verilmiş, V sinif Azərbaycan ədəbiyyatı dərslərində yer alan Elçin Hüseynbəylinin “Firuzə qaşlı xəncər” hekayəsinin, VI sinif Azərbaycan ədəbiyyatı dərslərində yer alan Sevinc Nuruqızının “Ağabəyim ağa” hekayəsinin, VII sinif Azərbaycan ədəbiyyatı dərslərində yer alan Süleyman Sani Axundovun “Nurəddin” hekayəsinin, VIII sinif Azərbaycan ədəbiyyatı dərslərində yer alan Cəlil Məmmədquluzadənin “Qurbanəli bəy” hekayəsinin, IX sinif Azərbaycan ədəbiyyatı dərslərində yer alan Sabir Əhmədovun “Dənizdən gələn səda” hekayəsinin fəal dərslər şəklində tədrisinə nəzər salınmışdır.

4. Orta məktəbdə tədris olunan bir neçə müasir Azərbaycan nəsr nümunələrinin tədrisi xüsusiyyətləri verilmişdir: V sinif Azərbaycan ədəbiyyatı dərslərində yer alan Maqşud İbrahimbəyovun “Püstə ağacı” hekayəsi, VI sinif Azərbaycan ədəbiyyatı dərslərində yer alan Mir Cəlalin “Dərsimi yaz” və Zahid Xəlil “Zeynalabdin” hekayələri, VII sinif Azərbaycan ədəbiyyatı dərslərində yer

alan Mirzə İbrahimovun “Azad” hekayəsi, VIII sinif Azərbaycan ədəbiyyatı dərslərində yer alan Yusif Vəzir Çəmənizəminlinin “Zeynal bəy” hekayəsi və IX sinif Azərbaycan ədəbiyyatı dərslərində yer alan Abdulla Şaiqin “Anabacı” hekayəsi.

5. Nəsr əsərlərinin mahiyyəti dərk etmək, oxumaq və həzz almaqla sıx bağlı olan mühüm düşüncə prosesidir. Nəsr əsərlərinin başa düşülməsi elə təşkil edilməlidir ki, şagirdlər onun köməyi ilə bədii zövq ala bilsinlər. Bu işdə müəllim bədii əsərlərin mütaliəsindən, bu əsərlərin şagirdlərdə bədii zövq yetişdirmək üçün verdiyi imkanlardan səmərəli istifadə etməli, onu istiqamətləndirməyi bacarmalıdır.

6. Tədris prosesinin elektron, telekommunikasiya, proqram və texniki vasitələrə əsaslanan təşkil formasına distant təhsil deyilir. Distant təhsillə pedaqoji prosesdə iki tərəf arasında əlaqə uzaqdan, operativ, müntəzəm dialoq, əks əlaqə əsasında telekommunikasiya və kompüter şəbəkələri vasitəsilə həyata keçirilir. Distant təhsilin xüsusiyyətlərinə müəllimin yeni rolu, təhsilin keyfiyyətinə nəzarət, təhsildə müxtəlif alət və texnologiyalardan istifadə daxildir.

7. VI sinif Azərbaycan ədəbiyyatı dərslərində yer alan “Əsərdəki obrazların başlıca xüsusiyyətləri baxımından müqayisəsi” mövzusu Nəriman Süleymanovun “Birinci cığır” hekayəsi nümunəsində distant formada tədrisi verilmişdir.

8. Bir çox ölkələrdə, o cümlədən Rusiya məktəblərində tətbiq olunan dərslər metodlarının araşdıraraq distant formada Azərbaycan ədəbiyyatı dərslərində istifadə olunması üçün - “düşüncə yolu”, “balıq sümüyü” və “səhnələşdirmə” üsulları barədə məlumat verilmişdir.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində

1. “Azərbaycan Respublikasının ümumtəhsil məktəbləri üçün ədəbiyyat fənni üzrə təhsil proqramı (kurikulumu)”. Bakı, Elm, 2013, 93 səh.
2. Aslanov Y. “Ədəbiyyat tədrisi: ənənə və müasirlik”. Bakı, ADPU nəşriyyatı, 2011, 162 səh.
3. Abbasov Ə., Balakışiyev Ş., Əliyeva B., Xudiyeva G., Süleymanova A. “Azərbaycan dili və ədəbiyyat, Metodika və təcrübə”. Bakı, Orxan, 2005, 305 səh.
4. Ağayev Ə.Ə. “Təlim prosesi: ənənə və müasirlik”. Bakı, “Adiloğlu”, 2006, 138 səh.
5. Bağirova T., Süleymanova A. “Ümumtəhsil məktəblərinin 6-cı sinfi üçün Ədəbiyyat fənni üzrə dərslik”. Bakı, “Təhsil Nəşriyyat-Poliqrafiya” MMC, 2017, 240 səh.
6. Əliyev S., Həsənov B., Səfərova Ə., Quliyev Ə. “Ümumtəhsil məktəblərinin 5-ci sinfi üçün Ədəbiyyat fənni üzrə dərslik”. Bakı, “Bakınəşr”, 2016, 208 səh.
7. Əliyev S., Həsənov B., Mustafayeva A., Məmmədova S. “Ümumtəhsil məktəblərinin 7-ci sinfi üçün Ədəbiyyat fənni üzrə dərslik”. Bakı, “Bakı” nəşriyyatı, 2018, 208 səh.
8. Əliyev S., Həsənov B., Mustafayeva A., Verdiyeva N., Məmmədova S. “Ümumtəhsil məktəblərinin 8-ci sinfi üçün Ədəbiyyat fənni üzrə dərslik”. Bakı, “Bakı” nəşriyyatı, 2019, 208 səh.
9. Əliyev S., Həsənov B., Mustafayeva A., Verdiyeva N. “Ümumtəhsil məktəblərinin 9-cu sinfi üçün Ədəbiyyat fənni üzrə dərslik”. Bakı, “Bakı” nəşriyyatı, 2020, 224 səh.
10. Əhmədov C. “Ədəbiyyatın tədrisi metodikası”. Bakı, BDU-nun nəşri, 1992, 455 səh.

11. Ənvəroğlu H. "Azərbaycan ədəbiyyatının yaradıcılıq problemləri". Bakı, "Elm", 2004, 773 səh.
12. Hacıyev A. "Azərbaycan ədəbiyyatının tədrisi metodikası". Bakı, "Təhsil", 2003, 320 səh.
13. Həsənli B. "Ədəbiyyatın tədrisi metodikası: mühazirə mətnləri". Bakı, Müəllim, 2011, 324 səh.
14. Hüseynoğlu S. "Ədəbiyyat dərslərində yeni texnologiyalar: fəal interaktiv təlim". Bakı, "Adiloğlu", 2009, 200 səh.
15. Hüseynoğlu S. "Ədəbiyyatın metodikası. Laboratoriya məşğələləri (dərs vəsaiti)". Bakı, Elm, 2020, 176 səh.
16. Hüseynoğlu S. "Ədəbiyyatın məktəbdə öyrədilməsi (metodik vəsait)". Bakı, "Qanun", 2019, 264 səh.
17. İbrahimov S. "Azərbaycanda ədəbiyyatın tədrisi tarixi: ali məktəblər üçün dərslik". Bakı, MBM, 2016, 399 səh.
18. Kərimov Y. "Orta ümumtəhsil məktəblərində Azərbaycan dili və ədəbiyyatın tədrisi problemləri". Bakı, Təbib, 1998, 100 səh.
19. Kərimova F.Y., Əhmədova M.C., Varella G., Reyli Ə. "İntegrativ kurikulum: mahiyyəti və nümunələr". Bakı, "Adiloğlu", 2005, 234 səh.
20. Mikayılov Ş.A., Bəkirova A.M. "Ümumtəhsil məktəblərinin V-XI siniflərində ədəbiyyatın tədrisi metodikası". Bakı, "Naksuana" nəşriyyatı, 2008, 478 səh.
21. Salamoğlu T. "Müasir Azərbaycan ədəbiyyatı". Bakı, "Elm", 2012, 314 səh.
22. Veysova Z. "Fəal/interaktiv təlim". Bakı, "Qanun", 2007, 149 səh.
23. Yusifov F. "Ədəbiyyatın tədrisi metodikası". Bakı, "Qanun", 2017, 304 səh.
24. Yusifov F. "Ədəbiyyatın tədrisi metodikası: filologiya fakültəsi bakalavr pilləsi tələbələri üçün dərs vəsaiti". Bakı, "Elm", 2009, 162 səh.

Rus dilində

25. Алексеева М.А. Преподавание литературы: образовательные технологии: учебно-методическое пособие. Екатеринбург, Издательство Уральского университета, 2014, 101 стр.

26. Андреев А.А. Введение в дистанционное обучение. Учебно-методическое пособие, М., ВУ, 2007, 210 стр.

27. Габдуллин Г. Личностно-ориентированное педагогическое образование // Высшее образование в России, 2004, №9, стр.73-75.

28. Гин А.А. Приемы педагогической техники: Свобода выбора. Открытость. Деятельность. Обратная связь. Идеальность: пособие для учителя; под ред. А.Л. Камина. 14-е изд. Москва., Вита-Пресс, 2016, 112 стр.

29. Гладышев В.В. Методика преподавания литературы: актуальные проблемы теории, истории, практики: монография. Москва.: Издательство «Флинта», 2016, 274 стр.

30. Дроздецкая Г.В. Вопросы дистанционного образования при обучении русскому языку и культуре речи // Философия образования, 2021, № 6 (39), стр.307-315.

31. Дистанционное обучение/ Учебное пособие под ред. Е.С.Полат. М., Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2008, 230 стр.

32. Зинченко В.Г. Литература и методы ее изучения. Системный и синергетический подход: учебное пособие. Москва., ФЛИНТА, 2011, 280 стр.

33. Коханова, В.А. Технологии и методики обучения литературе: учебное пособие, Москва., ФЛИНТА, 2016, 249 стр.

34. Пахнова Т.М. Текст как основа создания урока. М., Просвещение, 2015, 143 стр.

35. Снегурова В.И. Особенности методики проектирования методической системы дистанционного обучения математике // Известия Российского государственного университета им. А.И. Герцена. 2008, № 10 (52), стр.59-67.

36. Стюгина А.А., Туранова Л.М. Организация виртуальной образовательной деятельности со школьниками на основе кластерной

технологии в социокультурных условиях Красноярского края // Вестник КГПУ им. В.П. Астафьева. 2011, № 2, стр.86-94.

37. Тутолмин А.В. Формирование и развитие профессионально-творческой компетенции будущего учителя: монография, Москва., Букстрим, 2014, 367 стр.

Internet resurslari

38. www.anl.az

39. www.e.library.ru

40. www.google.az